

Erään vokaalivyyhdän selvittelyä¹

Pitkän vokaalin lyhenemistä vai lyhyen pitenemistä
h-loppuisessa ensi tavussa?

TERHO ITKONEN

1. Suomen länsi- ja itämurteiden selvimpiä erottimia on vokaalin kvantiteetti *h*:n sulkemassa ensi tavussa. Noin neljässäkymmenessä sanavartalossa se vaihtelee niin, että länsimurteissa vokaali on lyhyt (*hihna*, *pyhkiä*, *rohtua* jne.), itämurteissa pitkä (*hiihna*, *pyyhkiä* ~ *pyihkiä*, *ruohtua* jne.). Lännen puolella on kyseessä suorastaan fonotaktinen säännönmukaisuus: pitkiä vokaaleja ei vanhastaan ole todettu kaikkialla edes pitkävokaalisten sanojen umpitavuisissa taivutusmuodoissa ja johdoksissa, vaan ne ovat laajalti varsinkin lounais- ja hämäläismurteissa ja niiden välimurteissa olleet tyyppiä *tohta*, *rihtä*, *vohta*, *rihten*, *rihtyä* (pro *tuoh**t*a, *riihtä*, *vuoh**t*a, *riih*/*t*en, *-tyä*). *h*-loppuisessa tavussa on siis vallinnut pitkän ja lyhyen vokaalin täysi neutralisaatio. Tällaista neutralisaatiota ei ilmene itämurteissa. Niissähän on pitkävokaalisten vartaloiden lisäksi runsaasti sellaisia lyhytvokaalisia kuin *koh**t*a, *lehmä*, *puhkea*-, jotka yleensä ovat identtisiä vastaavien länsimurteisten vartaloiden kanssa.

Suomen itämurteista pitkävokaalisuuden alue vaihtelun alaisissa sanoissa jatkuu inkeröismurteisiin, karjalaan ja lyydiläismurteisiin. Pelkästään lyhyt vokaali *h*:n sulkemassa tavussa tavataan sitä vastoin vepsässä (kuten ensi tavussa yleensäkin) ja virossa (kuten *h*:n edellä yleensä). Tavallisesti vokaali on lyhyt myös vatjassa (kuten *h*:n edellä muutenkin). Liivistä *h* on kadonnut; ennen katoa näyttää *h*:n edellä sekä avo- että umpitavussa olleen vain lyhyitä vokaaleja (Posti 1942: 22–23, 243).

Kumpi on vaihtelutapauksissa vanhempi, länsi- vai itämurteinen kvantiteetti? Yleisenä käsityksenä näyttää kauan olleen, että on lähdeittävä itämurteiden mukaisesta pitkävokaalisuudesta; länsimurteissa olisi pitkän ja lyhyen vokaalin oppositio *h*-loppuisessa tavussa siis historiallisessakin mielessä neut-

---

¹ Kiitän Jorma Koivulehtoa hyödyllisistä keskusteluista ja lisätiedoista, Reino Peltolaa vepsää koskevista murretiedoista ja Heikki Hurttaa avusta aineiston keruussa.

raloitunut. Epäsuoran viittauksen tähän selitykseen antaa jo Ojansuu Karjala-aunuksen äännehistoriassaan (1918), siinä kun ei alkup. lyhyitä vokaaleja käsiteltäessä mainita mitään niiden mahdollisesta pidentymisestä karjalassa. Rapola kirjaa saman käsityksen ohimennen ainakin kaksikymmenluvun alussa eräässä Virittäjän-kirjoituksessaan (1921: 29) ja samoin Kollaniuksen kielen tutkimuksessaan (1925: 132), kun hän käsittää pitkän vokaalin lyhentymiksi mm. tapaukset *Hahdhen*, *hahte*, *nuhkiwat*, *lyhteisihin*, *Ruishuhta*, *kih-telys*, *wohta*, *kehkiä*. Samoin hän on esittänyt asian 1930-luvulla Suomen kirjakielen historiassaan (1933: 246) ja äännehistorian luennoissaan (moniste 1945: 184). »Yleensä on oltu taipuvaisia käsittämään pitkä vokaali vanhemmaksi, lyhyt sitä myöhäisemmäksi», hän tiivistää vallitsevan ajatustavan vielä suomen äännehistorian kokonaisesityksessään (1966: 390) ja huomauttaa sellaisista pitkävokaalista lähtömuotoa tukevista suhteista kuin *hāksi* : *hahte-*, **liūhtehe-*, *lūhtehe-* > *lühtehe-*, *lyhde*. Tämän jälkeen hän kuitenkin esittää uudemmasta tutkimuksesta johtuvia varauksia. Palaan niihin hetken päästä ja totean, että täysin Rapolan tapaan on pitkävokaalisten lähtömuotojen kannalla ollut myös Kettunen (1940 b: 263, 264), samoin murrealueidensa äännehistorioissa Niilo Ikola (1931: 7) ja Eeva Lindén (1944: 17).

Pitkävokaalinen rekonstruktio oli varsin luonnollinen, etteipä sanoisi välttämätön tulos sellaisesta ajattelusta, jossa murteiden moninaisuus johdettiin yhtenäisestä myöhäiskantasuomalaisesta rekonstruktioitasosta kiinteästi nuogrammaattisten periaatteiden mukaan. Eihän sellainen suomen itämurteiden ja karjalan kvantiteettikahtalaisuus kuin *kohta* : *puohta-* ollut juonnettavissa mistään kombinatorisista edellytyksistä, niin että ainoaksi mahdollisuudeksi jäi selittää lyhyen ja pitkän vokaalin vastakohta alkuperäiseksi ja länsimurteiden lyhyys (*pohta-* kuten *kohta*) äännelaillisen lyhentymisen tuotteeksi. Kuvaan sopivat moitteettomasti sellaiset länsimurteiden muodot kuin *tohta*, *rihtä*: vokaalivartalot kuuluivat *tuohe-* (< -ō-) ja *rīthe-*, ja niinpä konsonanttivartaloiden vokaalin lyhyys selittyi samasta äännesäännöstä. Selvän tuntuinen lisätodiste oli varsinkin Rapolan mainitsema *haaksi* : *hahte-*: kun nominatiivin pitkä vokaali ei kerran ollut johdettavissa lyhyestä, niin tuntui ilmeiseltä, että myöhäiskantasuomalainen taivutussuhde oli ollut **hāksi* : **hāhte-* (vrt. toisaalta *kaksi* : *kahte-*).

Jo varhain on kuitenkin esitetty semmoinen ajatus, että osa vaihtelutapauksista on ollut alkuaan lyhytvokaalisia. Lauri Hakulinen kytki vaihtelun tunnettuun nuoruudenoivallukseensa, »liittymäteoriaan», ja mainitsi sen valaisuksi »luonnolliselta» tuntuvat vastakkaiset kehitykset *iāhtü-* > *iāhtü-* (lännessä) ja *lahtari* > *lāhtar* (idässä) (1922: 58). Hän myös nimenomaan huomautti, että »toisissa viimeksimainitun ryhmän sanoista varmaan on al-

kuperäistä pitkä-, toisissa lyhytvokaalisuus», ja toisti tämän käsityksensä vielä myöhemmin (1933 a: 126). Otaksumansa lainaoriginaalin perusteella oletti ohimennen myös Vilkuna (1933: 395) *rohka* ~ *ruohka* -sanaa alkuaan lyhytvokaaliseksi. Liivin äännehistoriassaan (1942: 23, 26, 244) Lauri Posti asetti lyhytvokaalisen lähtömuodon mm. sanoille *pěgâz* 'pähkinä' (< *pähki-), *ěń* 'kirjava tikka' (< *hähni) ja vaihtoehtoisesti sanalle *ūdâ* (< *huhto-, *hūhto-) mutta toisaalta lähinnä pitkävokaalisen lähtömuodon sanoille *õgi* 'harmaa' (*hähkainen) ja *võd'âr* 'vaahtera'. Pitkävokaalisia rekonstruktioitaan hän ei kuitenkaan halunnut pitää varmoina.

Samaan aikaan kun Rapola ja Kettunen vielä ovat yksinomaan pitkävokaalisten lähtömuotojen kannalla, tuntuukin Posti epäilevän niitä kautta linjan. Ja kohta tämän jälkeen alkaa tutkimuksessa uusi vaihe, jossa lyhytvokaalisten lähtömuotojen mahdollisuus nousee yhä enemmän etualalle. Sen kannalla on tavallaan jo Steinitz vokaalitutkimuksessaan (1944: 120), kun hän katsoo, että hänen olettamiaan sm.-ugr. täysvokaaleja edustaa itäsuomalais-karjalais-inkeroisella alueella sekundaari pitkä vokaali mm. sellaisissa *h*-tapauksissa kuin *vaahtera*, *haahka*, *häähnä*. Steinitzin täysvokaalien ims. edustaja olisi nim. useimmissa tapauksissa lyhyt vokaali. Merkittävällä yksityistapauksella valaisee lyhytvokaalisen lähtömuodon mahdollisuutta puolestaan Ruoppila (1945), kun hän selittää voim valmistamista tarkoittavien sanojen *pettää* ja *pyöhtää* suhteen: molemmat palautuvat esism. asuun *pektä- (vrt. mordE *piv'ems* jne. 'kirnuta, sotkea, survoa'), ja tästä olisi kantasuomalaisen äännekehityksen tietä saatu kahtalaisuus *pettä*- ~ *pehtä-, jonka jälkimmäisestä jäsenestä *pöhtä- > *püöhtä*- (karjalaan ja lyydiläismurteisiin). Steinitzista riippumatta oli Erkki Itkonen vokaalitutkimuksissaan samoin päätenyt siihen, että »pitkä vokaali pitkän konsonantin edellä on [sm.-ugr. kielissä] alkuaan joko ollut tuntematon tai esiintynyt vain harvoin», ja niin hänkin olettaa esim. vanhoille omaperäisille sanoille *hu(u)hta*, *hä(ä)hnä*, *va(a)htera* lähinnä lyhytvokaalista lähtömuotoa (1946: 269–270).

Näin oli saanut alkunsa ja vähitellen vahvistunut Rapolan ja Kettusen esittämästä poikkeava tulkintalinja. Ruoppila (1955: 122–124), Virtaranta (1957: 530) ja Turunen (1959: 200) jatkavat sitä, kun he äännehistorioissaan olettavat lyhytvokaalisia lähtömuotoja kuka useimpiin vaihtelutapauksiin (Ruoppila), kuka ainakin useihin (Virtaranta, Turunen). Virtaranta on varovin eikä ilmaise, mihin sanoihin hän minkinlaista vokaalia ajattelee; Ruoppilan ja Turusen esitykset perustuvat osaksi sanoittaiseen lajitteluun, jonka kriteerit eivät kuitenkaan käy selville. Perinnäistä käsitystä viimeksi (1966: 390–391) eritellessään Rapola puolestaan huomauttaa erityisesti *pettää* ~ *pyöhtää* -parista, jonka jälkimmäinen jäsen hänen mukaansa »sisältää karja-

laistaholla tapahtuneen vokaalin pidennyksen», ja viittaa lisäksi selvästi sekundaareihin pidentymätapauksiin lyyd. *t'iiht'* 'tähti', sm. itämurt. (*lahtari* >) *loahtaf*. Kokonaisratkaisun hän jättää nyt avoimeksi: »Useiden luettelemieni sanojen suhteen on kuitenkin ratkaisusta toistaiseksi pidättäydyttävä.» Kainuun äännehistoriassaan on Räisänen (1972: 50) viimeksi arvellut lyhyesti, että pitkä vokaali *h*-loppuisessa ensi tavussa on »useimmissa tapauksissa sekundaarinen».

Tutkimushistoriallisella katsauksellani lienee arvoa ainakin tutkimuksen vaikeuksien osoittajana. Vanhaa selkeää näkemystä vastustavat todisteet ovat aikaa myöten karttuneet, mutta silti ei entisiäkään perusteita ole voitu kokonaan kumota. Argumentit ovat yhä riidoin, yksityistapaukset enimäkseen epäselviä, ja voimatta kysymykseen itse syventyä on monen tutkijan suorastaan pakko käsittää asia pyöristetysti. Onko siihen sitten löydettävissä lisäselvyyttä? Millaisia lähtömuotoja (ja mihin kauteen) kussakin tapauksessa on asetettava, ja miten sen jälkeinen kehitys selittyy?

2. Esittelen ensin suomesta ja sen lähisukukielistä peräisin olevan sana-aineiston, johon nykyinen käsityksemme *higna* ~ *hihna* -tyyppisten muotoparien levikistä perustuu. Luetteloon olen ottanut vain sellaisia sanoja, jotka suomen läsimurteista on todettu pelkästään tai lähes pelkästään lyhytvokaalisina ja itämurteista vastaavasti pelkästään tai lähes pelkästään pitkävokaalisina. Tyypillisissä tapauksissa lyhyt- ja pitkävokaalisuuden raja noudattaa jokseenkin tarkoin Kettusen *py(y)hkiä*-kartasta (1940 a: 153) ilmenevää. Siten Päijät-Hämeen savolaismurteet suunnilleen Jyväskylän tasoon saakka ovat läntisittäin aina lyhyen vokaalin kannalla. Keski- ja Pohjois-Pohjanmaan murteissa voidaan tavallisimman lyhyen ohella tavata osittain myös itämurteiden mukaista pitkää vokaalia, ja joissakin tapauksissa taas lyhytvokaalinen kanta ulottuu Pohjois-Pohjanmaalta osaksi Kainuuseen. Levi-kinmäärityksissäni en Päijät-Hämeen vakinaista lyhytvokaalisuutta ole erikseen maininnut; rajanvedon Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla olen usein joutunut jättämään vastaisen tarkemman tutkimuksen huoleksi (esitöitä mm. suksisanastokirjassani 1957: 117–121 ja Räisäsellä äännehistoriassaan 1972: 43–51). Levikkitietojen pohjana varsinkin lähisukukielten, osaksi myös suomen murteiden osalta on Suomen kielen etymologinen sanakirja. Suomen murteiden levikkitietoja olen tässä ja jäljempänä täydentänyt murre-sanakirjamme käsikirjoituksen ja jossain määrin sanakokoelmien ja nimiarkiston kokoelmien avulla; sukukielisiä lisiä olen saanut useista sanakirjalähteistä (KKS I–III, VMS I, Nirvi 1971, Posti–Suhonen 1980, Saareste 1958–63, Setälä 1964, Zaitseva–Mullonen 1972). Sanat ovat seuraavat:

hahka (länsimurt.) ~ *haahka*, *hoahka* (itämurt., myös pohjalaismurt. ja yleiskielestä omaksuttuna paikoin muuallakin länsimurt.) 'Somateria mollissima', karj. *hoahka* (Genetz) id., (KKS Hietajärvi) 'iso kalalokki', vir. *hahk*, *aha*, *hahka* (saarimurt. ja Luoteis-Viron rannikolla). Toivonen yhdistänyt samavartaloiseen värinimitykseen: sm. itämurt. *haahkea* (Joutsa, Kangasniemi) 'vaalea; haalea', karj. *hoahka* (Säämäj.) 'villasta: harmaa', *hoahko(i)* (eteläkarj., aun.) 'harmaa (emä)lammas', lyyd. *huahk(e)* 'harmaa lammas', vatj. *āhka*, virE *(h)ahk*, liiv. *ōgi* 'harmaa'. — Toivonen 1936: 225–226; Hakulinen 1950: 429; Mäger 1967: 32–33; Koski 1983: 56–59, 171–175.

hahti 'alus, laiva' (yl. vanhassa kirjasuomessa, nykymurt. vain Hailuoto) ~ *hohti* (Vermlanti), *haahel lankaa* 'ulkomailta tuotua tulipunaista lankaa' (Tytärs.). Paikannimissä tavallinen sekä länsi- että itämurteiden puolella: lännessä mm. *Hahrenkari* (Rymättylä), *Hahreniämi* (Raisio, Merim.), *Hahtikari* (Himanka, Kalaj., Pyhäj., Liminka, Ii, Kemi), *Hahtiperä* (satamapaikoja, Oulu, Simo), *Hahtirikko* (talo ja koski, Kuivan.), *Hahrevvahankivi* (Ypäjän, Jokioisten, Humppilan ja Metsämaan rajakivi), *Hahtikivi* (siirroslohkare, Laihia), idässä *Hoahinniemi* (Pertunm.), *Hoahelahti* (Ruokol.), *Hoahenkallijo* (Suonenj.), *Hoahtiperä* (Hyryns.), *Hoahtisoari* (Kuusamo, Posio).

hahla, *hahlo* (länsimurt.) ~ *haahl/a*, *-o*, *hoahl/a*, *-o* (itämurt.) 'padanripustin; rautakahleen t. vitsasketjun rengas; pykälän muotoinen lovi yms.', ink. *hahlad* 1. 'korentoa ja sen poikkipuita yhdistävät määrlyt', 2. Nuotiolla pata riippui harjariu'usta hahloissa, ts. jonkinlaisissa ketjuissa, karj. *hoahla* 'keittoastian kannatin; koukku, lenkki', lyyd. *huahläd* 'haahlat', vepsÄ *hahl*, *šaha* 'kattilanripustuskoukku', vatj. *ahila(z)* 'vitjat, kahleet; padankannatin', vir. *ahel*, *ahelas*, *ahelik*, *ahil(as)* 'kahle; ketju', *katla-ahelas* 'padankannatin'. — Hakulinen 1950: 429–430, 440–441.

hahmo, *hahmu* (länsimurt.) ~ *haahm/o*, *-u*, *hoahm/o*, *-u* (itämurt.). Vrt. *haam/o*, *-u* id. (länsi- ja itämurt.), karj. *haamu* 'haamu, harhanäky', vatj. *āmo* 'aave, kummitus, ääriiviivat, hahmo'. — Hakulinen 1933 b: 182–191, 1942: 47–52, 1950: 434–439, 442–444.

hehvo (Laitila, Et.-Pohjanm.), *hehko(nen)* (laajalti länsimurt., myös Päijät-Häme), *ehkonen* (hämäläismurt., Länsi-Uusim.), *ehmonen* (kaakkoishämäl. murt.) ~ *hieho* (yleinen itämurt.), *hiehvo* (Pohjois-Karjala, Lehtim., Verml.), *hiehko* (Kainuu), *ieho* (Kymenl.), ink. (Porkka) *hëvikke*, karj. *hiehkoñi* (Viennassa, < sm.), vatj. *ēhva*, vir. *(h)ōhv*, *ōhv*, *ōhva*, *ōhvik*, *ōhvakene*, liiv. *ē'uv*. — Ruoppila 1943: 77–89; kirj. 1974: 20–25, 31.

karj. *heähkä* 'vesikko, tuhkuri', lyyd. pn. *heähköiamb(i)* Präässä (Viljo Nissilän muistiinp.), veps. *hähk* : *hähkän* 'saukko' (Setälä), E *hähk* 'tuhkuri'

(Kettunen). Paikannimistä päätellen sana näyttää *hähkä* ~ *häähkä* -asuisena tavatun myös Suomessa: lännen puolella esim. *Hähkälampi* (Ikaalinen – Viljakkala), *Hähkäsua* ~ *Hähäänsua*, *Hähäänkorpi* (Riihimäki – Hyvinkää), *Hähkä/järvi*, *-niemi* (Kärkölä), idän puolella esim. *Iso* ja *Pieni Häähkäin* (lampia; Ylämaa), *Heähkä/järvi*, *-joki*, *-lahti* ym. (Kinnula).

hihna (länsimurt.) ~ *hihna* (itämurt.), ink. (kätkyen) *hīna*, karj. *hihna* (yl.), *hiina* (osaksi eteläkarj., Tihvinä, Tver), lyyd. *hīnaz*, *hīhne*, vepsÄ (Peltola) *hihn*, *hihn* 'kätkyen nuora', K (Zaits. – Mull.) *hihnad*, E (Kett.) *hihn*, vatj. *ihna* 'nahkavyö', vir. *ihn*, *ehn* 'hihna, nahkavyö; nyöri', liiv. *nī'n* 'leveä vyö'.

hihtää, *hihtaa* (länsimurt. paitsi lounaismurt. ja loun. välimurt.) ~ *hihtää*, *hihtaa* (itämurt.), karj. *hihtoa*, *hihteä*, lyyd. *hihtädä*, *hihtada*, vepsÄ *hihtta*, K (Zaits. – Mull.) *hihtta*, *hiht'ä*, E *hizdada*. – Kirj. 1957: 117 – 125.

hohtaa (länsimurt.) ~ *huohtaa* (itämurt.), ink. *hōhtā* 'uhota, hohkaa', karj. *huohtoa* 'hohtaa, huokua; hehkua' (levikin kapeudesta päätellen ehkä < sm.).

huhkaja, *huhkajo*, *huhkaaja*, *huhkain* (länsimurt. paitsi lounaisimmissa Päijät-Hämettä ja Etelä-Pohjanmaata myöten; tietoja myös Kemin murteistosta) ~ *huuhkaja*, *huuhkaaja*, *huuhkain* (itämurteiden puolella etup. kaakkoismurteiden länsiosassa, Etelä-Savossa ja Keski-Suomessa, lisäksi Keski- ja Pohjois-Pohjanmaalla), karj. *huuhkaja* (levikin kapeudesta päätellen kai < sm.).

huhmar, *huhmar/i*, *-o* (länsimurt.) ~ *huuhmar(i)*, *huumar*, *hummar* (itämurt.), ink. *hummar*, karj. *huuhmar* (yl.) ~ *huumar* (eteläkarj., Tihvinä, Valdai, Tver), lyyd., veps. *humb/ar*, *-ar'*, vatj. *uhmar*, vir. *uhmer*, E *uhmre*.

huhta (länsimurt.) ~ *huhuhta* (itämurt.), karj. *huhuhta*, lyyd. *hūhtē*, *hūht*, vir. murt. *uht* 'kaski'.

huhtoa (länsimurt.) ~ *huhuhtoa* (itämurt.), ink. *hūhtoa*, karj. *huhuhtuo*, lyyd. *hūhtoda*, veps. *huhtoida*, vatj. *uhtoa*, vir. *uhtuma* 'vierittää, liottaa, huuhtoa, pestä, vanuttaa ym.', E *uhtma* ~ *huhtma* 'huuhtoa; (joskus:) pestä; (harv.) piestä', liiv. *ū'dê* 'siivilöidä; pestä, huuhtoa lipeällä'.^{1a}

hyhmä (länsimurt.) ~ *hyyhmä* (itämurt.), ink. *hūmā*, karj. *hyyhmä* (Suis-tamo myös *hyhmä*, *hyymä*), vatj. *ūmä*, vir. *hūhm*, liiv. *ī'm*.

hähnä 'tikka' (Porvoon pit., Mäntsälä), *hähni* id. (Askola, Pukkila, Elimä-

^{1a} Eteläviron *utma* 'piestä, heittää nopeasti, (harv.) huuhtoa' ei ilmeisesti kuulu tähän. Sana tunnetaan KKI:n kokoelmien mukaan vain eteläviron eteläisimmällä laidalla ja on kaikkialla vokaalialkuinen; sen sijaan (*h*)*uhtma* on *h*-llinen esim. Rõugen, Vastseliinan ja Setun murteissa. Sanat on erottanut jo Äimä (1917: 40); toisin vielä Setälä (1891: 40). *Utma*-verbin etymologia jää kaikkiaan epäselväksi. Tuskin tämä sana kuuluu suomen *uuttaa*-verbinkään yhteyteen (näin Äimä ja epäillen vielä SKES).

ki), *rähni* (mm. Porthanin lisäys Jusleniukseen, Gan., Lönnr.) ~ *häähnä* (vain Lönnrotin mainitsema asu), vir. *rähn* '(kirjava) tikka', E (*h*)*ähn*, *ähen*, *ähän*, liiv. *ē'n*, *ē'nâz* id. Suomen länsi- ja itämurteiden väliseen kahtalaisuuteen (*hähnä* ~ *häähnä*) viittaa paikannimistö: lännessä esim. *Hähniso* (Orimattila), *Hähniemi* (Nastola), *Hähnihuo* ∅: Hähnihuoko (Iitti), idässä *Heähni/joki*, *-järvi*, *-voarat* (myös *Hähni*joki, Pielisjärvi), *Heähni/jjärvi*, *-mmäk*, *-vvuoŕ* (Hankasalmi – Rautalampi – Konnevesi), *Iso* ja *Pieni Heähnä* (järviä; Konnevesi). – Mäger 1967: 115, 121.

johtaa, *johde*, *johdattaa*, *johtua* (länsimurt.) ~ *juohtaa*, *juohe* = *juohos*, *juohattaa*, *juohtua* (itämurt.), ink. *jouhtua* 'johtua mieleen', *jouhuvella* 'johdattaa mieleen' (sporadisesti *ō > *ou*), karj. *juohattoa*, *juohe*, *juohtuo*, lyyd. *đuohtatada*, *đuohte*, *đuohtuda*, veps. *johtuda* 'johtua (mieleen)', vatj. *johtua* id. (Kukkosi *jōhtua [: *jōhub*] ~ *jouhtu* < sm., ink.), vir. *juhatada*, E *johatada* 'johtaa', *juhtuda*, E *johtuda* 'johtua, sattua, tapahtua', liiv. *ju'odâ*.

jähtyä (länsimurt.) ~ *jäähtyä* (itämurt.), ink. *jähtyä*, karj. *jähtyö* (ei aunukselaismurt.); erikseen huom. vatj. *jahtua*, vir. *jahtuda*, liiv. *jō'dâ*.

kehkeä 'kuohkea, pehmeä, pöyheä; pirteä, reipas; innokas, halukas' (varsinkin hämäläismurt. ja Keski-Suomi), *kehkerä* 'kupera; vikkela, halukas' (lounaisissa välimurt. ja hämäläismurt.), *kehitä* : *kehkiä-*, *kehjetä* : *kehkeä-* t. *kehkene-* 'purkautua, liestyä; keritä, joutua' (varsinkin lounais- ja hämäläismurt. ja pohjalaismurt. Keski-Pohjanmaalta ylöspäin) ~ *kiehkeä* 'pyöreä, soikea; ketterä, vilkas; kaunis, iloinen' (itämurt.), *kiehkevä* 'nopea, ketterä' (siellä täällä itämurt.), *kieh(k)itä* : *kiehkiä-*, *kiehketa*: *kiehkiä-* t. *kiehkene-* 'nousta päällimmäiseksi, pursua esiin; irrota; ehtiä, keritä' (itämurt.), karj. *kiehkie* pyöreästä, isosta ja ympyriäisestä, isokehäisestä esineestä, *kieh(k)itteä* 'pyörittää, kehiä, kääriä; kiertää, saartaa; kinostaa lunta, tuiskuttaa', veps. *kehkar*, *kehker* 'pyöreä, kupera', *kehkitada* 'kiertää, keritä, kelata', vir. *kehkida* 'kohottautua, pullistautua', *kehitada* 'kohottaa; kohauttaa'.²

kehntä (hämäläismurt., Päijät-Häme) ~ *kiehnätä*, *kiehnata* (itämurteet paitsi pohjoisimpia, Etelä-Pohjanm., Pohjois-Pohjanm.), karj. *kiehnata*, *kiehnätä* (suppeasta levikistä päätellen < sm.).

kihko, *kihkeä* (länsimurt.) ~ *kiihko*, *kiihkeä*, *kiihottaa* (itämurt.), ink.

² Tämän merkityksiltään moneen suuntaan haaroneen pesyeen pohjalta tuntuu vielä kuumottavan 'pyöreäyden, ympyriäisyyden, kehämäisyyden' mielikuva. Merkitys 'kupera' selittyy siitä luonnostaan, välittävän merkityksen 'koholla oleva, pullea tms.' kautta myös merkitys 'kuohkea, pöyheä, pehmeä', josta edelleen 'pirteä, reipas, innokas, halukas, ketterä' yms. kuvallistumat. Verbin *k(i)ehitä* jne. merkitykset 'purkautua, irrota, keritä' jne. liittyvät nekin 'kuohkea, pöyheä' -merkitykseen. Osittaisia paralleelleja voidaan havaita mm. *kerkeä*, *keritä* -pesyeen merkityksenkehityksessä (Raija Jokinen 1959).

kīhoittā ~ kīhuttā 'karkottaa', karj. *kiihku*, *kiihakka* 'kiihkeä', vatj. *čihga* 'kutku, syyhy', *čihgab* 'syyhyttää', vir. *kihk* 'kipu, vihlaisu; kova halu', *kihkama* 'kolottaa, särkeä'.

kihtelys ~ kiihtelys '40 (t. 25) kappaletta (oravan)nahkoja'. Sanasta saata-
vat katkelmaiset levikkitiedot viittaavat länsi—itä-jakoisuuteen: vanhoissa
länsimurrepohjaisissa lainsuomennoksissa Ljungosta ja Kollaniuksesta al-
kaen ja sanakirjoissa Schroderuksesta ja Jusleniuksesta alkaen *kihtelys*, nyk.
kansankielessä vain Joensuun Karjalasta tavoitettuna *kiihtelys*. Tämän sa-
nan yhteyteen näyttää kuuluvan myös *kihke(l)lys* 'rykelmä, ryväs' (Loppi,
Vihti; omissa muistiinpanoissani Tuusulasta), adv. *kihke(l)lykses* 'pulassa,
pinteessä' (Länsi-Uusim.).

kyhkynen (länsimurt.) ~ *kyyhkynen*, *kyyhkyläinen* (itämurt.), ink. *kūhku-
län* 'metsäkyhkynen', karj. *kyyhkyäni*, *kyyhköi*, lyyd. *kūuhküöi*, vepsK *kūhk-
jeine*. Viron koillismurt. *kūhküläne* (Kuusalu), *kūhkilaine* (Viru-Nigula) yms.
ilmeisesti < sm. — Saareste 1924: 92, Mäger 1967: 91.

lahti 'teurastus', *lahdata* (länsimurt., Päijät-Häme, Keski-Suomi, Kainuu)
~ *lahti*, *lohti*, *laahata*, *loahata* (keskiset ja itäiset savolaismurteet, kaak-
koismurteet).

nyhkiä, *nyhkyttää* (läntisimmissä länsimurt.) ~ *nyyhkiä*, *nyyhkyttää* (itä-
murt.). Irrallinen rinnakkaiskehittymä näyttää olevan aun. *nyhkeä* 'röhkiä;
ähkyä, voihtia', *nyhkyttäy* 'röhkii' (Säämäj.).

pahtaa (varsinkin hämäläis- ja pohjalaismurt.) ~ *paahtaa*, *poahtoa* jne.
(itämurt.) 'kuumentaa, korventaa; tuulla kovasti', *pahtua* 'kuumentua, palaa
pohjaan', 'likaantua, nahistua; takertua (esim. lumi, multa)' (lounaismurt.),
'turvota (lehmän utaret)' (Pohjois-Pohjanm.) ~ *paahtua*, *poahtua* 'kuumen-
tua' (itämurt.), ink. *pāhtua* 'paahtua; palaa pohjaan', karj. *poahtoa*
'kuumentaa paahtaan', lyyd. *puahxada* 'paahtaa, polttaa', veps. *pahtuda* 'hyytyä
(veri)', vatj. *pāhtua* 'kärähtää, palaa pohjaan; tyrehtyä, hyytyä (veri)', vir.
pahtuda 'tyrehtyä, hyytyä (veri); ehtyä (rinnat); koveta (piimettyvä maito,
poudan kuivaama maa); takertua kiinni; turvota (ovi)', liiv. *pā'ttā* 'paahtaa
(papuja, herneitä)'. — Koivulehto 1981: 356.

pehtaroida, *pehteröidä*, *pehkaroita* (länsimurt.) ~ *piehtaroida*, *piehtaida*
(itämurt.), ink. *pēhtaroiija*, karj. *piehtaroiija*, lyyd. *piehtaroitakseh*, vatj. *pēhk-
roima*, *pēhk(e)roittama* 'kieriskellä, piehtaroida' (< sm. tai ink.).

pohtaa, *pohdin* (länsimurt.) ~ *puohtaa*, *puohin* (itämurt.), ink. *pōhtā*, karj.
puohtoa, *puohin*, lyyd. *puohtada*, *puoht'iiròbèh* 'pohdin(rove)', veps. *pohtta*,
poxt'irobez, vatj. *pohtā*, vir. *pohetama*, *puhetama*, *pohkima*, *puhtama* ym. —
Sovijärvi 1932.

pyhkiä, hämäläismurt. ja Ala-Satakunnassa supistumaverbinä *py(h)hiitä*,

pyhkitä, pyhjetä (länsimurt.) ~ *pyyhkiä*, laajalti savolaismurt. *pyihkiä* (itä-murt.), ink. *pūhkiä*, karj. *pyyhkie*, (aunukselaismurt.) *pūhkie*, lyyd. *pūhki/dä*, -*da*, vepsÄ *pūhkta, pihkta*, K *pihkt'a, pūhkt'a*, E *pūhktä, pihktä*, vatj. *pūh(t)siä* (Kukkosi *pūhkiä : *pūhki* < ink.), vir. *pūhkida*.

rehkiä (länsimurt. ja läntisimmissä itämurt.) ~ *riehkiä* (itäisemmissä itä-murt.), karj. *riehkie*, lyyd. *riehkidä*, veps. *řehkta*, virE *rehkima*.

rehto 'aidan t. haasian seiväsväli yms.' (länsimurt. ja eteläisimmissä kaak-koismurt.) ~ *riehto* (hajanainen levikki eri puolilla itämurteita), karj. *riehto* (pohjoiskarj.), *rehto* (eteläkarj., aun.), lyyd. *rieht(o)*, *rehto*, veps. *reht, řeht, ř'uhht*, vir. *rōht, rōhk, roht* ym., liiv. *rē'uit, rē'vī*. (Liivin ja osaksi vepsän asut oudosti < *reuhta, ks. Posti 1942: 246.)

rohdin : *rohtimet* (länsimurt.) ~ *ruohdin* : *ruohtimet* (itämurt.), ink. *rōhti-meD* (vatj. Kukkosi *rōht'simine* 'rohtiminen' < ink.), karj. *ruoh(t)in* : *ruohti-met*, lyyd. *ruoht'im, ruoht'in*, veps. *rohtim, roht'im*.

rohka 'pellavan siemenkotien riivin' (suuressa osassa länsimurteita, puut-tuu mm. pohjalaismurteista), *rohkia* (osapuilleen samalla alueella) ~ *ruohka, ruohk/ata, -ia* (itämurt.), *rouhka, rouhkata* (paikoin Inkerissä), vir. luoteis-murt. *rohkama, rohtama* (< sm.).

rohtua (länsimurt.) ~ *ruohtua* (enimmissä itämurt.), *ryöhtyä* (laajalti kaak-koismurt.), karj. *ruohtuo* (levikin suppeudesta päätellen < sm.). — Seija Aal-to 1970: 28–34.

ruhka 'kasauma, rykelmä, paljous' (etup. länsimurt.) ~ *ruuhka* id. (itä-murt.), karj. *ruhka* (tässä merkityksessään levikin suppeudesta päätellen suomen vaikutusta). Vrt. myös *ruhka* (harvoin *ruuhka*) 'rikka, roska; rupi; hilse yms.' (osassa itämurt., Pohjois-Pohjanm.), aun. *ruhku* 'rikka, roju; omaisuus, vaatteet; murto, rytö', lyyd. *ruhkad* 'tavarat, kampsut; teurastetun eläimen pää, jalat, keuhkot, maksa, sydän', vatj. *ruhgat* 'rikat, sorkat'.

ryhtyä 'tarttua, kajota; koskettaa; ruveta' (eri puolilla; itämurteissa ilmei-sesti < kirj.) ~ *ryyhtyä* (savolaismurt.), karj. *ryyhtyö* ~ harv. *ryhtyö* (levi-kin suppeuden vuoksi molemmat ilmeisesti < sm.).

sihvilä (varsinkin hämäläismurt. ja Etelä-Pohjanm., osaksi myös savolais-murt.) ~ *siihvilä* (eri puolilla savolaismurteita). Vrt. *siivilä* id. (*h*:llisten muo-tojen ohella tai sijasta useimmissa suomen murteissa), karj. *siivilä, šiivilä*.

tohtua (harv.) 'säikähtyä, mennä suunniltaan', *tohduksissa(an)* 'ihmeissään, hämmennyksissään, suutuksissaan' (hämäläismurt., Etelä-Pohjanm., Länsi-pohja) ~ *tuohtua* 'innostua, yltyä; kiivastua, suuttua' (itämurt., myös eri puolilla pohjalaismurteita), karj. *tuoh tuo* (suppealevikkisenä ilmeisesti < sm.)

vahtera, vahteri, vanh. ja pn. *vahder* (länsimurt. Etelä-Pohjanmaata myö-

ten) ~ *vaahtera*, *voa-*, *vaahteri*, *voaher* (itämurt.), ink. *vāher* : *vāhteren*, karj. *voahteri*, *vuahter(i)*, *vuahter(i)*, *vuahtara*, (Tver) *voaher*, veps. *vahtar*, *vahtar*, vatj. (Setälä) *vaherpū* (Joenperä *vāhter*, Kukkosi *vāhtarpū* < ink. t. sm.), vir. *vah(t)er* : *vahtra*, liiv. *vahtra*, liiv. *vō'đâr*, *vā'đâr*.

vahto (länsimurt.), *vahti* (edellisen ohella lounais- ja pohjalaismurt.), *vahtu* (edellisten ohella Pohjois-Pohjanm. ja Peräpohjassa) ~ *vaahto*, *voahto* (itämurt., osaksi Keski- ja Pohjois-Pohjanm.), *vaahti*, *voahti* (itämurt.), *voahtu* (harv. Kainuussa), ink. *vāhto*, karj. *voahti*, lyyd. *vuahti*, veps. *vaht* : *vahton*, vatj. *vāhtęav* 'vaahtoa', vir. *vaht* : *vahu*, E *vatt*, liiv. *vō'*, *vā'* (< **vō'D*).

vihti 'vyyhti' (lounaismurt. ja osaksi Ala-Satakunta, keski-, pohjois- ja peräpohjal. murteet), *vyhti* (muut länsimurteet) ~ *vihti* (paikoin kaakkoismurt., Pohjois-Karjalassa, Keski-Pohjanmaalla ja Kainuussa), *vyyhti* (yl. itämurt.), *vyihti* (paikoin mm. Pohjois-Karjalassa), *viyhti* (paikoin Pohjois-Savossa), ink. *vīhti*, *vūhti*, karj. *vyyhti* (Kiestinki, Tunkua), *viyhti* (eteläkarj.), *vyhti* (aun.), lyyd. *vīht(i)*, *-ti*, vepsÄ *viht'ik*, K *viht'ak*, E *vihtjak* 'vyyhti', vatj. (*vehsi* :) partit. *vehteä* : gen. *vehē* (< *vehden), vir. *viht*.

vihtyä 'tyyntyä, rauhoittua, asettua, lakata' (hämäläismurt., Ala-Satak., Et.-Pohjanm.), *vyhtyä* (hämäläismurt.) ~ *vihtyä* (itämurt.), karj. (kansanr.) *vihtyö*, vepsE *vihtutōda* 'tyynnytellä, nukutella (lasta)', vatj. *vihtellä* 'vihtyillä'.

Poikkeuksellisuudestaan huolimatta samaan seuraan on ilmeisesti luettava seuraavakin tapaus, jossa pitkävokaalisuutta ei lainkaan esiinny suomen itämurteissa:

rohtia 'rohjeta, tohtia' (kaakkoishämäl. ja kaakkoismurt.), ink. *rōhtia*, karj. *ruohtie*, lyyd. *ruohtida*, veps. *rohtta*, *roht'ta*, vatj. Kukkosi *roht'sia* : *en rohi*.

Sen sijaan on joukosta nähtävästi poistettava seuraava tapaus, joka toisinaan on esitetty tähän kuuluvana:

kahlata (etup. länsimurt.) ~ *koahlata* (Kainuu; muissa savol.murteissa Juvva, Sonkaj., Nilsiä, Nurmes). Ks. Räisänen 1972: 46. Pitkävokaalisen asun suppea levikki savolaismurteissa viittaa siihen, että tapaus ei ole muiden lyhyt- ~ pitkävokaalisten tapausten tasalla. Ilmeisesti *koahlata* on kontaminaatio: läntinen *kahlata* + itäinen *koalata* (~ *koaloo* : *koala-*). Näiden kahden suhteesta ks. s. 199.

Sanojen levikki, niiden pitkä- tai lyhytvokaalisuus ja eräät muut äänne- seikat voidaan nyt taulukoida seuraavasti. V = lyhyt vokaali, VV = pitkä vokaali tai diftongi, – = sana outo, + (liivin sarakkeessa) = sana tuttu.

TERHO ITKONEN

	suL	suI	in	ka	ly	ve	va	vi	li
<i>ha(a)hka</i>	V	VV	—	VV	VV	—	VV	V	+
<i>ha(a)hla</i>	V	VV	VV	VV	VV	V	<i>ahila(z)</i>	<i>ahel ym.</i>	—
<i>ha(a)hmo</i>	V	VV	—	—	—	—	—	—	—
<i>h(i)ehvo</i>	V	VV	—	—	—	—	V	V	+
<i>hi(i)hna</i>	V	VV	<i>hīna</i>	VV ¹	VV ²	V	V	V	+
<i>hi(i)htää</i>	V	VV	—	VV	VV	V	—	—	—
<i>h(u)ohtaa</i>	V	VV	VV	—	—	—	—	—	—
<i>hu(u)hkaja</i>	V	VV	—	—	—	—	—	—	—
<i>hu(u)hmar</i>	V	VV ³	<i>hummar</i>	VV ⁴	<i>humbar</i>	<i>humbar</i>	V	V	—
<i>hu(u)hta</i>	V	VV	—	VV	VV	—	—	V	—
<i>hu(u)htoa</i>	V	VV	VV	VV	VV	V	V	V	+
<i>hä(ä)hkä</i>	(V)	(VV)	—	VV	(VV)	V	—	—	—
<i>hä(ä)hnä</i>	V	(VV)	—	—	—	—	—	V	+
<i>hy(y)hmä</i>	V	VV	<i>hūmä</i>	VV	—	—	V	V	+
<i>j(u)ohtaa</i>	V	VV	<i>jouhtu-</i>	VV	VV	V	V	V	+
<i>jä(ä)htyä</i>	V	VV	VV	V	—	—	<i>jahtu-</i>	<i>jahtu-</i>	<i>jō'dê</i>
<i>k(i)ehkeä</i>	V	VV	—	VV	—	V	—	V	—
<i>k(i)ehnätä</i>	V	VV	—	—	—	—	—	—	—
<i>ki(i)hko</i>	V	VV	VV	VV	—	—	V	V	—
<i>ki(i)htelys</i>	V	VV	—	—	—	—	—	—	—
<i>ky(y)hkynen</i>	V	VV	VV	VV	VV	V	—	—	—
<i>la(a)hti</i>	V	VV (V)	—	—	—	—	—	—	—
<i>ny(y)hkiä</i>	V	VV	—	—	—	—	—	—	—
<i>pa(a)htaa</i>	V	VV	VV	VV	VV	V	VV	V	+
<i>pi(e)htaroida</i>	V	VV	VV	VV	VV	—	VV	—	—
<i>p(u)ohtaa</i>	V	VV	VV	VV	VV	V	V	V	—
<i>py(y)hkiä</i>	V	VV	VV	VV (V)	V	V	V	V	—
<i>r(i)ehkiä</i>	V	VV (V)	—	VV	VV	V	—	V	—
<i>r(i)ehto</i>	V	VV (V)	—	VV (V)	VV (V)	V	—	V	+
<i>rohtia</i>	V	V	VV	VV	VV	V	V	—	—
<i>r(u)ohdin</i>	V	VV	VV	VV	VV	V	—	—	—
<i>r(u)ohtua</i>	V	VV	—	—	—	—	—	—	—
<i>ru(u)hka</i>	V	VV (V)	—	V	V	—	V	—	—
<i>ry(y)htyä</i>	V	VV	—	—	—	—	—	—	—
<i>si(i)hvilä</i>	V	VV (V)	—	—	—	—	—	—	—
<i>t(u)ohtua</i>	V	VV	—	—	—	—	—	—	—
<i>va(a)htera</i>	V	VV	VV	VV	—	V	V	V	+
<i>va(a)hto</i>	V	VV	VV	VV	VV	V	VV	V	+
<i>vi(i)hti,</i>									
<i>vy(y)hti</i>	V	VV	VV	VV	VV	V	—	V	—
<i>vi(i)htyä</i>	V	VV	—	VV	—	V	V	—	—

¹ Myös *hiina*. ² Myös *hīnaz*. ³ Myös *huumar*, *hummar*. ⁴ Myös *huumar*.

Luettelosta ja taulukosta ilmenee, että on kaikkiaan 10 sellaista sanaa, joissa suomen länsimurteiden (ja esim. viron) lyhyttä vokaalia + tavunloppuista *h*:ta vastaa pitkä vokaali + *h* mahdollisimman laajalla alueella: paitsi suomen itämurteissa myös inkeroismurteissa, karjalassa ja lyydissä. Suomen itämurteiden ulkopuolelle pitkän vokaalin + *h*:n levikki kuitenkin ulottuu yhteensä 26 sanassa (sekä inkeroiseen että karjalaan 13:ssa, lisäksi pelkäästään karjalaan 11:ssä ja pelkäästään inkeroiseen 2 sanassa). Tavanomaisia leikkikuvia rikkovista alueellisista poikkeamista pistää suomen murteiden puolella silmään Etelä-Pohjanmaan *kiehnata* ~ *kiehnätä* (tietoja runsaasti eri puolilta maakuntaa). Se on pieni mutta merkillinen lisä Etelä-Pohjanmaalla tavattaviin itäisiin murrepiirteisiin, joita varsinkin sanaston alalla paljastuu yllättävän paljon.³ Lopullista selvitystä vailla yhä on, ovatko tällaiset tapaukset murteen vanhaa karjalaista pohjakerrosta vai nuorehkoa savolaista tarttumaa. Toinen erikoinen poikkeama on osassa kaakkoismurteita tavattava lyhytvokaalinen *rehto* pro *riehto*. Se voitaisiin ehkä tulkita Viipurin murrepiirin kautta omaksutuksi länsimurteisuudeksi, ja samaa selitystä on kai sovellettava yleiskaakkoismurteeseen asuun *rohtia*, jota myös synonyyminen *tohtia* on voinut tukea. Vielä on mainittava enimmäksi lyhytvokaalinen *ruhka* 'roska, rikka', jonka alue ulottuu (varsinkin itäisimmistä) itämurteista karjalaan. Sen valossa näyttää siltä kuin pitkävokaalinen *ruuhka* ei alkuaan olisikaan yleisitämurteisuus vaan nimenomaan savolaismurteisiin rajoittunut erikoisuus, jolla on ollut länsimurteinen merkitys 'kasauha, rykelmä'. Alueittain *ruuhka* ja idempänä lyhytvokaalisena säilynyt *ruhka* ovat sitten törmänneet yhteen, niin että myös pitkävokaalinen asu paikoin varsinkin Pohjois-Karjalassa on saanut 'roskien, varisteiden' merkityksen.

Tässä vaiheessa voidaan jättää pelkän luettelon varaan eräät lähisukukielten poikkeamat. Karjalassa tavataan yleiskannasta poikkeavasti lyhytvokaalisina *ruhka*-sanan lisäksi kolme sanaa: *jähtyö* (sana puuttuu aunuksesta), *rehto* (eteläkarjalassa, aunuksessa ja osaksi lyydissäkin) ja *pyhkie* (aunuksessa; samoin lyydissä *pühkida*). Vatjan lyhytvokaalisesta yleiskannasta taas poikkeaa neljä sanaa, joissa on merkitty vain pitkä vokaali: (*h*)*āhka*, *pāhtua*, *pēhkroima* ~ *pēhk(e)roittama* ja *vāhtēav*. Poikkeuksellisia itämerensuomen yleisedustuksen kannalta ovat myös pitkävokaaliset *h*:ttomat muodot *hīna* (inkeroismurteissa ja *hīhna*-asun ohella karjalassa) ~ *hīnaz* (lyydissä; rinnalla *hīhne*), *hūmar* (laajalti suomen itämurteissa ja karjalassa, rinnalla molemmis-

³ Esim. *alaha*^x 'alas', *härkä* 'kuohimaton ♂-nauta', *jotta* 'että', *kesä* (pro *suvi*), *kel-takukka* 'voikukka' (myös kaakkoishämäl. murteissa), *kukkia* pro *kukoistaa* tms. (myös hämäläismurteiden itälaidalla), *käetä*, *lyhde* 'sitoma', *ohimo*, *paistaa* (leipää), *pykiä* (iho), *rajenta* 'kiulu', *suvi* 'suoja', *ylähä*^x 'ylös'.

sa *hūhmar*) ja *hūmä* (inkeroismurteissa). Huom. lisäksi *mm*:lliset ja *mb*:lliset erikoisuudet sm. kaakkoismurt., ink. *hummar*, lyyd., veps. *humbar* ~ *humbar*.

Pitkävokaalisten toisintojen levikin yleiskuvaa eivät tällaisetkaan tapaukset varsinaisesti järkytä. Palaan niihin loppupuolella esitystäni.

3. Kun kysymystä tämäntyyppisten sanojen itämerensuomalaisesta (myöhäiskantasuomalaisesta) alkumuodosta ruvetaan ratkomaan, antavat eräänlaisen tukikohdan niiden sanojen äänteelliset rekonstruktiot, jotka pystytään palauttamaan kantasuomen tyyppisiä äänteenmuutoksia edeltäneeseen asuunsa joko etäsukukielisten vastineiden tai varhaisten lainälähteiden taikka eräissä tapauksissa myös sisäisen rekonstruktion avulla. Vanhojen omaperäisten sanojen osalta asia on muutenkin selvänlainen: ajan mittaan on käynyt yhä ilmeisemmäksi, ettei pitkää vokaalia ole perusvartaloissa alun perin esiintynyt geminaattojen eikä konsonanttiyhtymien edellä eikä *a*, *ä*-vartaloissa muutenkaan. Nykyisistä pitkistä vokaaleista ovat *ā* ja *ǣ* ja *ū* sitä paitsi kokonaan puuttuneet. (Ks. Erkki Itkonen 1969: 87, Angela Plöger 1982.) Vielä itämerensuomalais-lappalaisesta yhteissanastosta on vaikea löytää merkkejä pitkävokaalisuudesta geminaatan tai konsonanttiyhtymän edellä; poikkeuksena on jokin sellainen tapaus kuin *suolta*- ~ lp. *čuoł'det* (< *šōlta-), joka on assosioitunut konsonanttivartaloisiin johdoksiin, ellei sellainen alkuaan olekin. Myöhäiskantasuomeen mennessä, niin epätarkaksi kuin tämä käsite sanastosta puhuttaessa jääkin, on pitkävokaalisia konsonantistoltaan raskaita tapauksia jonkin verran kyllä ilmaantunut. Silti on varsin vähän sanoja, jotka tavattaisiin pitkävokaalisina kaikissa tai edes useimmissa itämerensuomalaisissa kielissä. Esimerkkejä tällaisista (lähes) yleisitämerensuomalaisista: *pääsky*, *kaarne* (vanhoja omaper. sanoja, joissa nähtävästi kantasuomalainen vokaalinpidennys), *kuokka*, *juokse*-, *kuoppa*, *kääntä*-, *niiska*, *niistä*-, *pientare*-, *riista*, *vääntä*- (tällä tietoa omaperäisiä ims. sanoja, joille ei tunneta etävastinetta), *kieltä*-, *kiertä*-, *puuttu*- (enemmän tai vähemmän opaakkeja johdoksia), *rieska* (baltt. laina), *nuotta*, *ruoste* (germ. lainoja).

Rekonstruoitavissa olevat *higna* ~ *hihna* -tyyppiset vaihtelusanat voidaan nyt lajitella sanansisäisen konsonantiston mukaan seuraavasti.

A 1 a. *hC* < *šC*:

hä(ä)hkä ~ tšerL *šä·škə*, I *βüt-ša·škə* 'saukko'. Mm. äännesyistä yhdistelmä ei ole aivan varma (ks. Erkki Itkonen 1954: 204). Ims. sanan yhteyteen kuuluvat joka tapauksessa liett. *šėškas*, lät. *šęšks* 'tuhkuri'. Jos rinnastus tšer. sanaan pitää paikkansa, niiden täytyy olla ims. lainoja (näin mm. Ka-

lima 1936: 103); muuten lainasuunta on päinvastainen (viimeksi Fraenkel 1965: 976–977). Kummassakin tapauksessa joudutaan oletamaan ksm. äänne muutoksia edeltänyttä asua *šāškā.

hä(ä)hnä ~ lp. *čai'hne* 'tikka', tšer. *ši-štə*, syrj., votj. *šiz* id. Konsonantiston rekonstruktio ei ole yksiselitteinen. Ainakin lappi ja permiläiset kielet viittaavat lähinnä lähtömuotoon *šāšnā, itämerensuomi ja vaihtoehtoisesti tšeremissikin muotoon *šāšnā.

p(u)ohta- ~ syrj. *pož, puž* 'seula', votj. *puž, pūž* id. Ims. sana olisi tämän mukaan lähinnä denominaalinen kausatiivi, **pošta-*. Samaan rekonstruktioon vie Koivulehdon (1985) esittämä lainaetymologia: takana olisi ieur. juuren **pewH-* 'puhdistaa, seuloa' 0-asteinen kausatiivimuodoste **powH-eye/eyo-* (josta mm. mys. *fewen* 'puhdistaa viljaa'). Koivulehdon mukaan varhaiskantasuomessa **poš-ta-* fonotaktisesti epätavallisen **powš-ta-* sijasta.

pä(ä)hkinä ~ mordE *pešt'e, pešt'se*, M *pešt'ě, pešt'eně*, tšer. *pükš, pükxš*, votj. *paš*: *paš-pu* 'pähkinäpensas'. Lähinnä mordvan perusteella rekonstruoitava **päškV-* (mordvan *r'* sekundaari, pro *k*).

rohtia, karj. *ruohtie* ~ lpN *ros'tit* 'uskaltautua'. Molemmat < esism. **rošta-j-*; huom. myös lpN *roas'tel* 'sellainen, joka uskaltaa mitä tahansa, hyvin rohkea'. Tarkemmin SKES s.v., missä myös eräistä vaihtoehtoisista mahdollisuuksista.

Laina:

h(i)ehvo, vatj. *ehva* ilmeisesti < baltt., vrt. liett. *ašvā*, vanh. *ešvā* 'tamma' (samaa pesyettä kuin mm. lat. *equus* 'hevonen', *equa* 'tamma'). Etymologiaa on ajatellut jo Thomsen (1869: 146) mutta pitänyt sitä äännesyistä hankalana. Ojansuu (1908: 32–35) on ehdotuksen uusintanut ja viimeksi Toivonen (SKES s.v. hieho) maininnut mahdollisuutena toisen, omaperäisen etymologian rinnalla, jonka Paasonen on esittänyt (~ tšer. *üşküž* 'härkä, sonni', votj. *oš*, syrj. *ęš(ka)* id.). Jälkimmäinen ei tule kuitenkaan kyseeseen; sitä näennäisesti tukeva sm. *hehko* on selvästi toissijainen äänneasu (ks. Ruoppi-la 1943: 87–88, kirj. 1974: 20–25, 31). Lainaetymologian semanttiseen puoleen vrt. sm. *lehmä* ~ mordE *lišme* 'hevonen'. Äännepuoli voi selittyä niin, että alkup. *ešva-asun *š* on ennakoitunut sanan alussa (vrt. mord. *oža* 'hiha' < sm.-volg. *iša* > vksm. *šiša > lpL *sassē*, sm. *hiha*). Toinen mahdollisuus on, että *š*:stä jo kehittynyt sanansisäinen *h* on ennakoitunut sanan alkuun samalla lailla kuin eräissä vanhastaan tunnetuissa tapauksissa (ks. jäljempää s. 198).

Tähän ryhmään kuuluisi myös *hy(y)hmä*, jos sen vastine olisi Toivosen (alkuaan 1927: 177) esittämä mordE *šušmo*, M *šušmä* 'hanki; jääkuori, riite' (murremuotoja ks. Keresztes 1986: 163). Mordvan sana palautuu kuitenkin

selvästi lähtömuotoon *šošma; *hy(y)hmä* voisi sen jatkaja olla vain välillisesti, jos nim. oletetaan sanan olevan kontaminoituma: *hohma + *hyy*. (Suomen *hyy*-sanalla on vastineita useimmissa ims. kielissä mutta ei kauempana.)

A 1 b. *hC* < *tšC*:

k(i)ehkeä, kehkerä ~ mordE *kitskefe*, M *kitskâr, kitskärë* 'käyrä, kiero'. Mord. sanan merkitys sopii hyvin edellä ims. aineiston perusteella oletettuun lähtömerkitykseen 'pyöreä, ympyriäinen, kehämäinen'. Sanue voi perustua vanhan **ke(t)šä* (> sm. *kehä*) -vartalon *k*:lliseen laajentumaan; jollei perustu, se ainakin on saanut semanttista vaikutusta *kehä*-sanasta.

Sen sijaan *ha(a)hka* (vrt. SKES: suom.-ugr. *āška) tuskin kuuluu tähän ryhmään. Toivosen sille (alkuaan 1936: 225–227) varovasti esittämät etäsu-kukieliset vastineet sortuvat jo niihin äännevaikeuksiin, jotka hän on itse ottanut mp. puheeksi.

A 2. *hC* < *kšC*:

hu(u)htoa ~ mordE *kštams*, E M *štams* 'pestä'. Alk. **šukšta-*. Mordvan edustus osoittaa lyhyen *u*:n varmasti alkuperäiseksi; vain lyhyen suppean vokaalin edustaja on toisen tavun *a*:n edellä menettänyt painonsa ja voinut määräympäristöissä redusoiduttuaan kokonaan kadota. Läheisiksi äänteelliseksi vertauskohdiksi tarjoutuvat mordE *kšna*, E M *šna* 'hihna' (baltt. laina, alk. *šikšna), E M *skal* 'lehmä' (< *uskal), joista ks. Erkki Itkonen 1971: 46.

jä(ä)htyä ~ lpL *jięksôt* 'jäähtyä (sää)', *jeuhsas* 'kylmä ja tuulinen', T *jiksem* 'kylmä', mordE *ekše*, M (*j*)*ešë* 'viileä, varjo; takana oleva, taka-'; vastineita myös tšer., ostj. (ks. SKES). Sanat yhdistettävissä vain olettamalla kantavartaloa *jäkše (josta vksm. johdos **jäkštü-*).

va(a)htera ~ mordE *ukštor(o)*, -*ur(a)*, M *uštâr, ukštâr*, tserL *βa·štar*, I *βaš-ta·r, βošta·r*. Alk. *vakštVr (tšeremissin mukainen rekonstruktio: *vakštar).

Laina:

hi(i)hna < baltt., vrt. liett. *šikšna* 'hieno parkittu hihnasnahka; hihna', lät. *siksna* 'hihna'. Lyhytvokaaliseen ims. laina-asuun *šikšna viittaa originaali myös edelleenlainautuma lappiin: Et. (Hasselbr.) *sāsnie* 'karvattomaksi lionnut nahka', U (Schlachter) johdos *sassnēhka* 'säämiskänahkaiset housut', L (Grundstr.) *sasnē* 'säämiskänahka', To. (Lagercr.) *sašti* (< klp. *sęšnē). Pohjois- ja turjanlappin välillä tavataan *i*:llisiä asuja (N *sis'te*, I *šišne* jne.), jotka eivät alkup. vokaalikvantiteetista todista puoleen eivätkä toiseen.

A 3 a. *ht* < *kt, ktš*:

ha(a)hti ~ mordE *šakš, tsakš* '(savi)astia, -ruukku, pata'. Sisäinen rekonstruktio johtaa tässä sanassa lähinnä *kt*:lliseen lähtömuotoon *hakte tai ?*hakte (vrt. *haaksi*), mutta jos rinnastus mordvan sanaan hyväksytään Toivosen (1924: 19–20) esittämin perusteluin, on oletettava sm.-volg. muotoa *šaktše.

hu(u)hta ~ mordE *tšuvto*, *tšufto*, M *šuftā* 'puu' < sm.-volg. **šukta*. Tavanomaisen vastaavuuden ims. *ū* ~ mord. *u* perusteella voitaisiin teoreettisesti ajatella *ū*:llistakin lähtömuotoa. Ilmeisesti on kuitenkin lähdeittävä lyhyestä *u*:sta; sen poikkeuksellinen edustus perustuu kombinatorisiin syihin kuten näköjään myös sanassa E *puvtams*, *puftams* 'herättää' (~ sm. *puhde*, lp. *bok¹tet* 'herättää'). Ks. Erkki Itkonen 1946: 331–332. Koivulehto on äskettäin (1985) esittänyt itämerensuomen ja mordvan sanoille yhteistä balttilaista originaalia **šukta-*, joka vastaisi ieur. partis. preteritiä **kuk-to-* = avestan (*upa-*)*suxta-* 'sytytetty'.

va(a)hto, *va(a)hti*. Jo sisäinen rekonstruktio (vrt. *vaaksi*) johtaa *kt*:lliseen lähtömuotoon (**vaktV* tai *?*vāktV*). Tärkeä todiste on eteläviron *vatt*, joka selvästi puhuu lyhyt-*a*:llisen muodon puolesta. Sen kanssa on sopusoinnussa myös Koivulehdon (1971: 606) esittämä lainaetymologia, jonka mukaan sanueen originaaleiksi käyvät germ. **pwahtia-* (> mn. *pwætti* 'pesuaine, lipeä') ja **pwahti-*, **pwahtu-* (> mn. *pvátr* 'pesu, pyykki').

Tähän ryhmään on syytä lukea vielä edellä käsitelty *pyöhtää* < **pektä-*, vaikkei sillä olekaan lyhytvokaalista *h*:llistä vastinetta ja vaikka *pettä*-vartalolaiset muodot ulottuvat pitemmälle itään kuin lyhytvokaaliset muodot *h*:llisissä vaihtelutapauksissa. (Ne peittävät kaakkoismurteiden alueen melkein kokonaan ja yltävät osaksi karjalaan, ks. Ruoppilan karttaa 1945: 381.)

A 3 b. *ht* < *pt*:

vi(i)hti, *vy(y)hti*. Lähtömuotoon pääsee toistaiseksi käsiksi vain sisäisen rekonstruktion keinoin, apuna johdos *viipsiä* 'vyyhtiä', jonka varaan on konstruoitavissa ksm. konsonantiston muutoksia edeltänyt **vipte* tai *?*vīpte*. Tuonaikaiseen fonotaksiin huonosti soveltuvana voidaan jälkimmäinen vaihtoehto alustavasti hylätä.

Näin on saatu selville 16 sanan perusjoukko, jossa on aihetta olettaa *h*:ta edeltävä pitkä vokaali sekundaariksi. Entä muut vaihtelusanat? Mitään äskeiseen rinnastuvaa suoraa kriteeriä ei niihin ole käytettävissä. Apuna voidaan sen sijaan käyttää välillistä päättelyä.

4. Jo puheena olleiden sanojen lisäksi suomen itämurteissa (ja yleisesti myös länsimurteissa sekä inkeröismurteissa ja karjalassa) tavataan 37 samarakenteista sanavartaloa, joiden *h*:n niin ikään voidaan osoittaa perustuvan kantasuomen äännevuokoksiin ja joiden vokaali on kaikkialla lyhyt. Ryhmittäen nämä sanat jälleen alkuperäisen vartalokonsonantiston mukaan.

B 1 a. *hC* < *šC*:

ahkio, *ahma*, *ahven*, *ehtiä*, *kehdata* (Koivulehto 1985: vksm. **kešta-ta* < varhaiskantabaltt. t. baltt.-slaav. **geH₁d-* t. ieur. **g^{we}H₁dh-* 'häpeä yms.'),

lehmä, lehti, mahtaa, ohdake (< baltt., ks. Posti 1977: 268–269), *pahka* (metat. < *pakša), *pihka, pihti, puhdas* (< vksm. *puštas < ieur. *puH-to-s, ks. Sköld 1959: 39–42, Koivulehto 1985), *rihma* (< baltt.), *tahtoa, tohtia, tuhma, tyhjä* (< baltt.), *tähti, vehnä, vihdoin* (Koivulehto 1985: < vksm. *višta < ieur. **wiH-to-/tā* 'rivi, kerta yms.'), *vihma*. 22 tapausta.

B 1 b. *hC* < *tšC: *nahkea, pohje* : *pohkee-* (nähtävästi samaa lähtöä kuin *potka*; toisin SKES). 2 tapausta.

B 1 c. *hC* < *sC (< ?*šC): *pihlaja*. 1 tapaus.

B 2. *hC* < *kšC*: *ahdas* (< baltt.), *luhta* (< baltt.), *vihvilä* (< baltt.). 3 tapausta.

B 3. *ht* < *kt*: *ahtaa, kaksi* : *kahte-, kohta* (< baltt., ks. Eeva Uotila 1985), *lahti* (< baltt., ks. Posti 1977: 267–268), *lähte-, oksi* : *ohte-, nyhtää, puhde, tähde, yksi* : *yhte-*. 10 tapausta.

Määräalueella pitkävokaalisina tavattavien sanojen (A 1–A 3) suhde kaikkialla lyhytvokaalisiin (B 1–B 3) on siis 16 : 37; pidentymätapausten osuus kaikista tapauksista on 30 %. Joudutaan alustavasti päättelemään, että jolloinkin tavunloppuiseen *h*:hon johtaneiden kantasuomalaisen äänne-teenmuutosten jälkeen on tapahtunut fonologinen fissio: *h*:ta edeltävät lyhyet vokaalit ovat jakautuneet pitkiksi ja lyhyiksi ja liittyneet siten kielessä jo ennestään olleeseen vokaalien kvantiteettikorrelaatioon. Fission tapahtuma-aikaa taas valaisee alustavasti se, että kantasuomen äänne-teenmuutosten kronologiassa juuri *h*:hon johtaneet konsonantiston muutokset ovat verraten myöhäisiä. *kt* > *ht* -muutos on suhteellisen kronologian ja levikin perusteella katsottava myöhäisimmäksi. Ks. Posti 1953: 5, 40, kirj. 1972: 109–110.

Edellä mainitsemani frekvenssisuhteet sanovat kuitenkin vain osan totuudesta: ne eivät jakaudu tasaisesti erilaisten fonotaktisten rakenteiden kesken. Pidentymissä on ensinnäkin silmäänpistävän paljon *h*-alkuisia sanavartaloita, kaikkiaan 7 tapausta 16:sta. Vielä merkittävämpää on se, että pitkävokaalistumattomissa sanoissa ei vuorostaan ole ainoakaan *h*-alkuista. Toisen yllätyksen tuottaa pidentymäsanojen jakautuminen toisen tavun alkukonsonantin mukaan. Jos sanan alussa on *h*, voi toisen tavun alussa ilmeisesti kyllä olla mikä tahansa konsonantti: ainakin klusiili (*häähkä, huuhtoa*), nasaali (*häähnä, hiihna*) tai *v* (*hiehvo*). Mutta jos sana alkaa muulla konsonantilla, näyttää pidentymisen ehtona olleen se, että toisen tavun alussa on klusiili. Silloinkaan pidentyminen ei ole sääntönä; klusiilitapauksista on pidentymisen kannalla kaikkiaan 9 eli miltei neljännes kaikista. Sen sijaan soinnillisen konsonantin edellä pidennys on estynyt, vrt. kauttaaltaan lyhytvokaalisiin *lehmä, pihlaja, tuhma, vehnä, vihma, vihvilä*. Vielä näyttää aineistosta löytyvän kolmaskin säännönmukaisuus: jos sana alkaa vokaalilla, ei piden-

nystä koskaan tavata, vrt. *ahdas*, *ahkio*, *ahma*, *ahtaa*, *ahven*, *ehtiä*, *ohdake*, *oksi* : *ohte-*, *yksi* : *yhte-*. Kun tämäntyyppiset sanat poistetaan klusiilisanojen ryhmästä, nousee pitkävokaalisten klusiilisanojen osuus kaikista klusiilisanoina hiukan (9 tap. 31:stä eli 29 %).

Jos fission luonnetta koetetaan tämän perusteella täsmentää, saadaan seuraava tulos: a) *hVhC*-sanoissa pidentymä tavataan aina, b) *C_{-h}VhC_{reson}*-sanoissa ei koskaan, c) *C_{-h}VhC_{klus}*-sanoissa lähes kolmanneksessa tapauksista (sen sijaan *VhC*-sanoissa ei pidennystä). Tapausryhmät ovat kaikkiaan kuitenkin pieniä ratkaiseviin yleistyksiin. Siksi tällaisen jakautumisen todellisuutta kannattaa testata vielä toisella sana-aineistolla.

5. Selväähän on, että viimeistään *kt* > *ht* -muutoksen ajoista polveutuvat lukuisat sellaisetkin *h*-loppuisen ensi tavun sisältävät itämerensuomen sanat, joiden *h*:n tarkkaa alkuperää ei voida tapaus tapaukselta osoittaa. Tätä »myöhäiskantasuomalaista» sanaryhmää ei voida tosin eksaktisti rajata; ei *kt* > *ht* -muutokseen enempää kuin muut kantasuomen ääntenmuutokset ole toteutunut hetkessä. Jos se Postin hyvin perustelemaan tapaan on germaanispohjainen substituutio, sen on täytynyt saada alkunsa tietyllä germaanisvaikutteisella alueella – ehkä Lounais-Suomessa – ja sieltä levitä vähitellen yli itämerensuomen alueen paitsi Etelä-Viroa. Tuonnoinen analyysini (1983) viittaa toisaalta vahvasti siihen, että myöhäisimpien ääntenmuutosten tapahtuma-aikaan kantasuomen murteet ovat sanastoltaan jo olleet varsin eriytyneitä. Kun tuonaikaista *h*-sanastoa nyt koetetaan pyydystä jonkinlaiseen kronologisesti pitävään karsinaan, on mukaan syytä kelpuuttaa ensinnäkin kaikki melkein tai täysin yleisitämerensuomalaiset sanat. Tämän menettelyn virhelähde lienee melko vähäinen (ks. kirjoitustani 1983: 204–205). Mutta lisäksi on aihetta hyväksyä joukkoon pohjoisitämerensuomalaiset sanat, ts. ne, joiden alue ulottuu suomesta karjalan kautta vepsään; niistä suurin osa on varmaan vanhan pohjoiskantasuomen perua. Eräin varauksin voidaan mukaan ottaa vielä yleissuomalais-virolais-vatjalaiset ja yleissuomalais-virolais-liiviläiset sanat. Läntisten kielimuotojen sanastollinen yhdenmukaisuus perustuu osaksi kyllä nuorehkoon kehitykseen, mutta jo 1. vuosituhannen mittaan yhdentymisen on täytynyt vähitellen heikentyä ja hajatapauksia lukuun ottamatta päättyä. Vain suomeen ja karjalaan rajoittuva yhteissanasto on varminta jättää tilastoinnista pois.

Näin kertyvän sanaston täytyy olla monenlaista lähtöä. Pieni osa on sellaisia balttilaisia tai germaanisista lainasanoja, joiden originaalin tavunloppuinen *s* tai *z* on itämerensuomessa kehittynyt tavalla tai toisella *h*:ksi (esim. *lahto*, *vihko*, *ahne*). Muutamassa tapauksessa (ainakin *ha(a)hla*, *lahja*, *r(i)eh-*

to) *h* on peräisin germ. lainälähteen *h*:sta. Joukossa varmaan piilee muitakin lainoja, vaikkei niitä ole vielä saatu paljastetuksi. Loput ovat arvatenkin omaperäisiä sanoja, joiden *h* palautuu tavanomaisiin lähteisiin: *š*:ään, joskus ehkä *tš*:ään, *kš*:ään, *k(t)*:hen jne. Joukossa voi kuitenkin olla myös sellaista ekspressiivisuonteista uudissanastoa, joka on syntynyt vasta sen jälkeen kun *h* on ilmaantunut kantasuomen foneemistoon.

Jälleen sanat jakautuvat kahteen ryhmään sen mukaan, tavataanko *h*-loppuisessa ensi tavussa tutulla itäisellä alueella pitkää vokaalia vai ei. Pitkävokaalisina esiintyviä sanoja ovat seuraavat (A'): *ha(a)hka* (su ka ly ve va vi li), *ha(a)hla* (su in ka ve; toinen tyyppi va vi), *hi(i)htää* (su ka ly ve), *hu(u)hmar* sisäkonsonantistoltaan tämäntyyppiseksi kehittyneenä su ka va vi, vaikka sana tunnetaan myös in ly ve ja sillä on etävastineitakin), *hy(y)hmä* (su in ka va vi li), *j(u)ohtaa* (su in ka ly vi li), *ki(i)hko* (su in ka va vi), *ky(y)hky(nen)* (su in ka ly ve), *pa(a)htaa* (su in ka va vi), *py(y)hkiä* (su in ka ly ve va), *r(i)ehkiä* (su ka ly ve vi), *r(i)ehto* (su ka ly ve vi li), *r(u)ohtimet* (su in ka ly ve), *vi(i)htyä* (su ka ve va). Yht. 14 sanaa.

Vain lyhytvokaalisia ovat seuraavat (B'): *ahjo* (su ka ly ve va vi li), *ahne* (su in ka au ly ve va vi), *kahl/e*, *-o* (su in ka vi li), *kehno* (su in ka ly vi), *kohma* (su in ka ly ve va vi), *lahja* (su in ka ly ve va vi), *lahna* (su in ka ly ve va vi li), *lahto* (su au ly ve), *lehmus* (su ly vi), *lohkea-*, *lohko* -pesye (su in ka ly ve va vi), *nahka* (su in ka ly ve va vi li), *ohja*, *ohjas* (su in ka ly ve va vi li), *pahmas* (su in ka ly ve vi), *pahna* (su in ka ly ve va vi), *pehk/u*, *-o* (su in ka ly ve va vi), *pehmeä* (su in ka ly ve va vi li), *pohja* (su in ka ly ve va vi li), *puhkea-* (su ka ly ve va vi), *puhkaa* (su in ka ve va vi li), *rahvas* (su in ka ly ve va vi li), *rohkea* (su in ka va vi), *tahdas* (su ka ly ve vi), *tahkea* (su va vi), *tahko* (su in ka ly ve va vi li), *tohka*-pesye (su in va vi), *tohlo* (su ka vi), *tuhka* (su in ka ly ve va vi li), *tuhnu*-pesye (su ka vi), *tähkä* (su in ka ly ve va), *uhka*, *uhku* -pesye (su in ka ly ve va vi), *vahva* (su in ve va vi), *vihko* (su in ka ly ve va vi li), *ähkää* (su in ka ly vi). Yht. 33 sanaa.

Pitkävokaalisina tavattavien sanojen ryhmässä ei tällä kertaa ole monia sellaisia, joiden etymologian perusteella voisi tehdä päätelmiä vokaalin alkuperäisestä kvantiteetista. *Ki(i)hko* näyttää johtonsa perusteella olevan kuitenkin alkuaan lyhytvokaalinen: sana on ilmeisesti sukua verbille *kihistä*, ja sen nykyinen merkitys 'mielihalu, into, vimma' palautuu kai merkitykseen 'kihinä, kutku, syyhy' (vrt. vatj. *čihga* id.). Suhteeseen *kihistä* : *kihk/o*, *-a*, *-u* vrt. *kutista* : *kutka*, *puhista* : *puhku*, *ähistä* : *ähky* jne. *Hu(u)hmar*-sanassa näyttää lyhytvokaalinen asu *huhmar* samoin olevan verraten alkuperäinen. Se selittyy kehittyneeksi varhemmasta *humar-asusta (vrt. mordE *tšovar*, M *šovar*) kahden poikkeuksellisen muutoksen tietä: 1) *humar > *hūmar* (vrt.

sm. itämurt., karj.; tästä kai juontuu myös lyydin ja vepsän analoginen *humbar*, jonka pohjana ollut vartalo *humbre-* palautuu epenteesin kautta vepsän säännölliseen sisäheittoasuun **humre-* < **hūmare-*), 2) *hūmar* > *huhmar* (vrt. *kaalata* > *kahlata*, *saara* > *sahra* yms., joista tarkemmin s. 199). Lyhytvokaalinen on ollut myös *r(i)ehto*-sanana germ. originaali **wrehtō* (Jorma Koivulehdon rekonstruoima SKES:ssa mainittujen germ. vastineiden perusteella, jotka tietävästi on esittänyt Olav Ahlbäck). Pitkävokaalinen taas on ollut *ha(a)hla*-sanana germ. originaali **hāhlō* < kgerm. **hanhlō* (Koivulehdon rekonstruktio). Pitkävokaalinen originaali ei tosin anna todistusta lainausajankohtana itämerensuomessa vallineista suhteista; lainattaessahan sana on voinut sopeutua itämerensuomessa kauttaaltaan tai murteittain vallitsevaan lyhytvokaalisuuteen. Sen sijaan lyhytvokaalisen sanan ei odottaisi mukautuneen hypoteettiseen yleiseen pitkävokaalisuuteen, kun kielessä on joka tapauksessa ollut myös vastaava lyhytvokaalinen tyyppi. Eri asia on sen mahdollinen myöhempi murteittainen pitkävokaalistuminen.

Ki(i)hko, *hu(u)hmar* ja *r(i)ehto* osoittavat siis, että alueittain pitkävokaalisina tavattavissa sanoissa on tälläkin kertaa entisiä lyhytvokaalisia. Mutta entä A'-ryhmän sanat kokonaisuutena? Jotakin siitä sanoo yksinkertainen tilastollinen vertailu. Edellä ilmeni, että alueittain pitkävokaalisten sanojen suhde kaikkialla lyhytvokaalisiin on 14 : 33. Siten pitkävokaalisina esiintyvien sanojen osuus kaikista sanoista (A' + B') on tarkalleen sama, lähes kolmannes (30 %), kuin pidentymätapausten osuus kaikista semmoisista sanoista (A + B), joiden vokaalin alkuperäinen lyhyys voitiin määrittää sisäisen rekonstruktion tai kantasuomen ääntenmuutoksia iäkkäämmän etymologian perusteella. Olennaisinta kuitenkin on, että myös kombinatoriset alaryhmät käyttäytyvät aivan samalla lailla kuin A- ja B-tapauksissa. Pitkää vokaalia tavataan jälleen kaikissa *h*-alkuisissa sanoissa (yht. 5). Muulloin ei pitkävokaalisuutta esiinny koskaan, jos tavunloppuista *h*:ta seuraa resonantti. Jos *h*:ta seuraa klusiili, pitkävokaalisuutta jälleen ilmenee, mutta vain vähemmistössä tapauksia (runsaassa kolmanneksessa, 11 tap.). Aineistossa on vain viisi vokaalialkuista sanaa, niistä kahdessa *h*:n jälkeen klusiili. Näissä ei pitkää vokaalia tälläkään kertaa tavata. Kun vokaalialkuiset poistetaan klusiilisanojen joukosta, saadaan pitkävokaalisten klusiilisanojen osuudeksi lopulta 9 tap. 23:sta eli 39 %.

Ei ole syytä olettaa, että näin todettu suhdelukujen samanlaisuus A- ja B-tapauksissa ja A'- ja B'-tapauksissa perustuisi erilaisiin lähtömuotojen suhteisiin. Niinpä voidaan päätellä, että kaikissakin A'-ryhmän sanoissa pitkä vokaali on toissijainen niin kuin A-ryhmän sanoissa. Näin ne todistavat vokaalikvantiteetin myöhäisehkön jakautumisen puolesta aivan kuten A-

ryhmän sanat.

Jäljelle jää pieni joukko suppealevikkisiä sanoja, jotka ovat lyhytvokaalisia suomen länsimurteissa ja pitkävokaalisia itämurteissa + mahdollisesti inkeroisessa tai karjalassa: *ha(a)hm/o*, *-u* (vain su), *h(u)ohtaa* (su, in), *hu(u)hkaja* (vain su), *k(i)ehnätä* (su, ka), *ki(i)htelys* (vain su), *la(a)hti* (vain su), *ny(y)hkiä* (vain su, jos aunuksen esiintymä tulkitaan erillään), *p(i)ehtaroida* (su, ka, lisäksi ly ja va), *r(u)ohka* (su, vrt. in *rouhka*), *ru(u)hka* (su ka; huom. suomen itämurteiden osittainen ja karjalan läpikotainen lyhytvokaalisuus), *ry(y)htyä* (vain su, itämurteiden puolella pelkästään savolaismurt.), *si(i)hvilä* (vain su), *t(u)ohtua* (vain su). Näissäkin on useita, joiden suhteellisen alkup. lyhytvokaalisuus paljastuu helposti. Ensinnäkin *hu(u)hkaja* tuntuu rinnastuvan *huh(V)*-tyyppisiin ekspressiivisanoihin (*huhista*, *huhu*) samalla tavalla kuin esim. *kihko* rinnastuu *kih(V)*-tyyppiin, ks. edeltä s. 182. Sana on ilmeisesti nuorehkoa hämäläistä lähtöä; lounaismurteiden ja kaakkoismurteiden vanha sana on *hyypiä(in)*, *hyypiö*, joka on säilynyt myös lähisukukielissä paitsi liiviä. Länsimurt. *hahm/o*, *-u* on valaiseva. *-h*:llinen asu palautuu ilmeisesti *haam/o*, *-u* -asuun, ja sen taas on Steinitz (1944: 121) olettanut perustuvan sekundaariin vokaalinpidentymään **hāmV* < **hama* < **šama* (vrt. mordE *tšama*, M *šama* 'kasvot'). Kehitystä *haamo* > *hahmo* on ajatellut jo Hakulinen (1933 b: 188), ja ajatusta tukevat paitsi edellä puheena ollut *huhmar*-sanan kehitys rinnakkaistapauksineen myös levikkisuhteet. Äännerakenteeltaan vanhatyyppinen johdos *haamottaa* on näet yleissuomalais-karjalainen, ja kantasanana *haam/o*, *-u* keskeisaluetta ovat suomen lounaisimmat ja itäisimmät murteet; *hahm/o*, *-u* on syönyt *haamun* aluetta lähinnä hämäläis- ja pohjalaismurteissa, ja jo murremaantieteellisistä syistä sen täytyy olla vanhempi kuin savolaisvoittoinen *hoahm/o*, *-u*. Hyvin samanlaiset ovat levikkisuhteet *si(i)hvilä*, *siivilä* -sanueessa; vaikuttaa taas siltä kuin *sihvilä* olisi *siivilän* pohjalta syntynyt hämäläinen uudennos ja *sii(h)vilä* siihen perustuva savolaisuus (joko mukautumana savolaisiin tavarakennetyyppeihin tai kontaminaationa: *sihvilä* + *siivilä*).⁴ *La(a)hti*-sanassa osoittaa lyhyen vokaalin vanhemmaksi lainaoriginaali (ruots. *slakt*). Parissa *rohka* ~ *ruohka* on lyhytvokaalinen asu samoin vanhempi, jos hyväksytään Vilkun (1933) ajatteleva skandinaavinen lainaetymologia (vertauskohtana ruotsin *stråke*, Schroderus *strocka*). *Ruhka*-sanan alkuperäiseen lyhytvokaalisuuteen taas

⁴ Asian periaatteellinen selitys (hämäläis-eteläpohjalaisen *sihvilä*-asun vanhimuus ja ekspansio savolaisalueelle) ei muutu, vaikka *sihvilän h*:n katsottaisiin kuvastavan germ. lainaoriginaalin (Hellquist **sih(w)ila-*, Karsten 1944: 504 **sihwila*) *h*:ta. Sana olisi silloin lainautunut kahden asuisena (*siivilä*, *sihvilä*), ja savolainen *sihvilä* selityksi kuten edellä on esitetty.

viittaa vahvasti jo tämän asun yksinomaisuus karjalassa ja yleisyys suomen itäisimmissä murteissa. On edelleen aihetta viitata SKES:ssa esitettyyn ajatukseen, että *p(i)ehtaroida* (pohjalaismurt. myös *pehdellä*) on samaa deskriptiiviä kantaa kuin samamerkityksiset lyhytvokaaliset *pehertää*, karj. *pehertöä*, vir. *põherdada* ym. *Ry(y)htyä*-sanan samoin kuin 'rykelmää' merkitsevän *ru(u)hka*-sanankin suppea levikki suomen murteissa viittaa verraten myöhäiseen kulkeutumiseen läntiseltä lyhytvokaalisuusalueelta. Ne olisivat silloin paralleeleja *ha(a)hmo* ja *si(i)hvilä* -tapauksille. *T(u)ohtua* puolestaan on kai samanlaisessa suhteessa ekspressiiviin *tohka*, *t(u)ohkeissaan* -sanueeseen (ja sitä kautta *tohista*, *tohu* 'melu, pauhu, into' -sanueeseen) kuin itämurteinen *kiihtyä* on *ki(i)hko* -sanueeseen (ja sitä kautta *kihistä*, *kihu* -sanueeseen). Jäljelle jäävät *h(u)ohtaa*, *k(i)ehntä*, *ki(i)htelys* ja *ny(y)hkiä*. Lähellä on analogiapäätelmä, että kaikkien tähänastisten tavoin nekin ovat alkuaan lyhytvokaalisia. Mahdollisesta vastaesimerkistä *r(u)ohtua* ks. tarkemmin tuonnempaa s. 191.

6. Tähän mennessä on päädytty siihen, että kaikissa *hi(i)hna*, *jä(ä)htyä* -tyyppisissä kvantiteetinvaihtelutapauksissa lyhyt vokaali on alkuperäinen. Entistä käsitystä, jonka mukaan vaihtelutapauksissa olisi ollut alkuaan (= myöhäiskantasuomen aikaan) pitkä vokaali, ei voida hevin pelastaa edes apuoletuksin. Ei ole ajateltavissa, että lyhyt vokaali olisi viimeisten tunnettujen kantasuomalaisen ääntenmuutosten jälkeen pidentynyt ikään kuin jatkoksi kaikille siihenastisille muutoksille ja pidentymä valloittanut koko itämerensuomalaisen alueen, minkä jälkeen vokaali olisi uudestaan lyhentynyt suomen länsimurteissa, kaikkien *h*:ta edeltävien pitkien vokaalien mukana virossa, vatjassa ja liivissä ja kaikkien pitkien vokaalien mukana vepsässä. On ensinnäkin perin epäiltävää, olisiko tuolloin tapahtunut äännekehitys enää pystynyt leviämään kaikkialle itämerensuomeen. Aikavälikin pitenemisen ja eri tahoilla tapahtuneen uuden lyhenemisen välille jäisi arveluttavan vähäiseksi. Kun kyseessä joka tapauksessa on vanhasta käsityksestä poikkeavasti alkup. lyhyiden vokaalien piteneminen, tehtäisiin jo rekonstruktio-tekkinen virhe olettamalla menneisyyteen moniportaisempaa kehityskulkua (kaikkialla lyhyt > kaikkialla pitkä > osassa aluetta lyhyt) kuin mihin saatavissa oleva todistusaineisto oikeuttaa (kaikkialla lyhyt > osassa aluetta pitkä). Alussa huomautin, että entinen näkemys kyllä hyvin sopi perimmältään nuorgrammaattista lähtöä olevaan oppiin, jonka mukaan foneemi ei voi jakautua kahtia ilman kombinatorisia syitä. Tämä oppi on tietenkin jatkuvasti äännehistoriallisen tutkimuksen kulmakiviä; ellei sitä esim. komparatistiikassa pidetä ensisijaisena työhypotesina, tutkimus eksyy letolle. Sil-

loin kun ei-kombinatorisen jakautumisen puolesta puhuvat tarpeeksi vahvat todisteet, se on kuitenkin pakko hyväksyä selityspäätteeksi äännelain rinnalle ja sijaan. Näin on osassa tutkittavaa tapausryhmää ($C_{-h}VhC_{klus}$ -sanat). Siinäkin tapauksessa, että äännelallinen kehitys myöhäiskantasuomalaisesta pitkästä vokaalista nykymurteisiin otettaisiin selityspäätteeksi, jouduttaisiin epä-äännelailista fissiota tässä sanaryhmässä oletamaan taemmaksi. Kehitys on valaiseva esimerkki siitä, ettei itämerensuomen eikä edes suomen äännehistoriaa voida aina menestyksellisesti tutkia ottamatta huomioon myöhäiskantasuomea vanhempia rekonstruktioitasoja ja niihin liittyvästi etäsukukielten ja vanhojen lainalähteiden edustusta.

Milloin ja missä alkuperäinen lyhyt vokaalikvantiteetti on sitten jakautunut lyhyeksi ja pitkäksi?

Luonnollisin on tietysti päätelmä, että kvantiteetin jakautuminen on tapahtunut sellaisessa kielimuodossa, josta voidaan johtaa pitkän vokaalin kannalla nykyään olevat kielet ja murteet: karjala, suomen itämurteet, inkeröismurteet ja lyydiläismurteet. Jos lyydiläismurteet eivät kuuluisi alueeseen, ratkaisu olisi kaikin puolin selvä: fissio on tapahtunut Nirvin (1947: 18) ja Ruoppilan (1955: 7) postuloimassa muinaiskarjalassa. Lyydiläismurteet ovat kuitenkin kaksilähtöisiä – vepsäläisellä pohjalla karjalainen pintakerrostuma – , ja siksi on harkittava, olisiko muutos voinut saada alkunsa jo verraten yhtenäisessä muinaiskarjalaa ja -vepsää edeltäneessä kielimuodossa ennen näiden kielten eriytymistä toisistaan. (Vältän tässä toisinaan viljelemääni termiä »itäkantasuomi»; se veisi paljon varhempaan aikaan, jolloin tämä oletettava kantasuomen murre ei ollut vielä sekoittunut pohjoiskantasuomeen.)

Asian selvittämistä vaikeuttaa se, että kaikki alkuperäiset pitkät ensi tavun vokaalit ovat vepsässä langenneet yhteen lyhyiden kanssa. Siksi on vaikeaa löytää todistusvoimaisia merkkejä *h*-sanojenkaan vokaalin aiemmasta kvantiteetista. Sellaisten yks. nominatiivien kuin *rihi* 'riihi', *tohi* 'tuohi' (muuta: *möhä* 'myöhä', *uhi* 'aastane tallakene') perusteella päätteli jo Setälä (1891: 328–329), että *h*:n edellä pitkä vokaali on lyhentynyt vielä aikaisemmin kuin muiden konsonanttien, jo ennen vepsälle ominaista loppuheittoa. Kuten *rihi* (vrt. Ä *rihi* 'puimahuone') osoittaa, tämä lyheneminen on lisäksi yleisvepsäläinen; toisin kuin yleensä ei äänisvepsä ole säilyttänyt alkuperäistä pitkää kvantiteettia edes suppeissa vokaaleissa. Olipa vepsän kannalta lähdettävä pitkistä tai lyhyistä vokaaleista, ovat siksi odotuksenmukaisia myös äänisvepsän lyhytvokaaliset *hihn*, *histta*, *huhteida*, *pühkta*, *viht'ik*.

Vepsän kehityksessä tulee vastaan jo edellä käsitelty kysymys: onko uskottavaa olettaa pitkävokaalista muotoa edes ohimeneväksi välivaiheeksi

kielimuotoon, jonka nykyinen lyhytvokaalisuus kyseeseen tulevissa sanoissa voidaan joka tapauksessa osoittaa huomattavan varhaiseksi? Tätä ratkaisua vastaan puhuu ainakin yksi suoranainen todiste, ja se on kirnumaidon vepsäläinen nimitys Ä *peht'imaid*, K *pieht'i-*, *pehti/meid*, johon vrt. karj. *pyöhteä* 'kirnuta, valmistaa voita hierimellä', *pyöhimmaito*, lyyd. *püöhtädä* 'kiepauttaa (esim. tuuli lunta)', *püöhtimaid*. Jos vepsän asu palautuisi vepsäläis-karjalaiseen pitkävokaaliseen **pēhtä-* asuun, olisi vaikea selittää, miten ensi tavun vokaali on karjalassa labiaalistunut; lyhyen *e:n* labiaalistuminen karjalassa ja vasta sitä seurannut vokaalin pidentyminen (**pehtä-* > **pöhtä-* > *pöhtä-*) on kyllä ymmärrettävissä. Juuri tällaiseksi on kehityskulun jo Ruoppila (1945: 393) ajatellut.⁵

Kriteeri voi yksinään tuntua hennolta. Jonkinlaista lisätukea sille kuitenkin antaa se, ettei voida osoittaa yhtään muutakaan sellaista vanhaa äänne-
muutosta, joka olisi karjalalle ja vepsälle yhteinen. (Erikseen on sellainen sporadinen muutos kuin *e > ä* sanassa *mennä*, karj. *männä*, veps. *mända*.) Ei liioin rekonstruktio-
tekniikan kannalta ole aihetta viedä pitkävokaalistumista kauemmaksi kuin tarpeellista. Niinpä se on katsottava nimenomaan muinaiskarjalaiseksi. Lyydiläismurteiden pitkävokaaliset muodot ovat näiden murteiden karjalaista pintakerrosta eivätkä vepsäläistä pohjaa.

7. Valtaosassa tapauksia pitkävokaalisten muotojen nykyinen levikki selittyy muinaiskarjalaisesta lähtökohdasta hyvinkin helposti. Levikin lounaisilla ja itäisillä laitamilla vain on pientä rajanylitystä tai alueen vajaan vajaan: pitkävokaalisuus ulottuu neljässä sanassa vatjaan saakka, ja toisaalta vokaali edustuu tapauksittain lyhyenä karjalan kielen eteläosissa ja lyydissä (*rehto*, *pyhkie*) tai karjalassa yleensä (*jähtyö*). Vatjan neljän sanan yksinomainen pitkävokaalisuus perustuu epäilemättä inkeröismurteiden tai suomen vaikutukseen. Kahdessa sanassa tällainen äänneellinen vaikutus ilmenee muussakin kohden: *h-* sanassa (*h*)*āhka*, *ē* pro *ē* sanassa *pēhkroima*. Kaikkiaan vatjan äänneasu on tässä sanaston osassa inkeröistunut tai suomalaistunut aivan

⁵ Kaikki tiedossa olevat itämerensuomen esimerkit ensi tavun sporadisesta *e > ö*-muutoksesta labiaalisessa äänneympäristössä (esim. sm. murt. *pölätä*, *pötkölö* 'petkel', *pöperö*, *vömpölö*, *köppi*, *öksyä*) koskevat juuri lyhyttä *e:tä*. Pitkä *e* on kehitystä uhmannut; ainoa labiaalistumistapaus kai on *pientare-* sanan länsimurteisen dissimilatorisen toisinnon *piertano* edelleenkehittymä *pyörtänö*. Muutosta on siinä voinut edistää kolmekin seikka: 1) *r:n* labiaalistava vaikutus (vrt. *herhiläinen* ~ murt. *hörhiläinen*, *hörhöläinen*; *herkku* ~ murt. *hörkkö* 'vuohenmaidosta tehty juustokeitto'; *termä* > *törmä*; tseremissiläisiä paralleelleja ks. Erkki Itkonen 1953: 248), 2) kansan-etymologinen liittyminen *pyörtää*-verbiin ja samalla 3) homonymian karttelu toiseen suuntaan (vrt. *pier/rä*, *-tä*).

samassa suhteessa (4 tap. 16:sta eli 25 %) kuin aiemmin tutkimissani kahdessa laajassa sanaryhmässä (*h*- sanan alussa, *k* etuvokaalin edellä: suhdelluvut 26 ja 29 %, ks. esitystäni 1983: 215). Lyydin, aunuksen ja eteläkarjalan lyhytvokaalisuus vuorostaan selittyy vepsän perinnöksi; sen vastakohtana on mainittava odotuksenvastaisesti pitkävokaaliset aun. *piihti* : *piihtet*, lyyd. *pīhted* 'pihdit', aun. *teähti*, lyyd. *t'iaht* 'tähti, merkki' ja lyyd. *kiehtädä* 'viitisiä' (vrt. aun. *kehtata*), jotka vuorostaan näyttävät olevan hyperkorrektia karjalaisuuden korostusta entisellä vepsäläisalueella. Merkillisin on karjalan *jähtyö*. Se tuntuisi viittaavan lähinnä siihen, ettei muinaiskarjalan kanta tässä sanassa ole ollut yhtenäinen.

Hiukan vaikeaa on tulkita vokaalin pidentymistä niissä suomen itämurteiden sanoissa, joiden alue ei ulotu inkeroismurteisiin eikä karjalaan: *ha(a)hmo*, *h(i)ehvo*, *hu(u)hkaja*, *hä(ä)hnä*, *k(i)ehnätä*, *ki(i)htelys*, *la(a)hti*, *ny(y)hkiä*, *ru(u)hka* 'rykelmä', *ry(y)htyä*, *si(i)hvilä*, *t(u)ohtua*. Periaatteessa on tietysti mahdollista, että ainakin osa sanoista on saanut pitkän vokaalinsa muinaiskarjalan keskeisalueella; asutus ei vain ole levittänyt sanoja Itä-Karjalan ja Inkerin puolelle. Pitkä vokaali voi kuitenkin olla myös myöhempää perua; se on voinut murrekosketuksissa syntyä missä ja milloin hyvänsä, kun länsisuomalainen lyhytvokaalisuus on törmännyt itäsuomalaiseen *huuh-to-* tyyppiseen kvantiteetin neutralisaatioon tai *kohta-* : *juhta-* tyyppiseen kvantiteettikorrelaatioon. *Ha(a)hmo-* ja *ru(u)hka-*sanojen osalta puhuvat tällaisen selityksen puolesta jo ne näkökohdat, jotka olen ottanut puheeksi edellä s. 184–185. *Ry(y)htyä*-sana rajoittuu itämurteiden puolella savolaismurteisiin, niin että sama selitys on yhä ilmeisempi. Kaikkein selvimmin selitys pätee 'teurastusta' merkitsevään *la(a)hti*-sanaan. Se on nuori ruotsalainen laina eikä ole voinut kuulua muinaiskarjalan sanavaroihin.

Erityisasemassa ovat *k(i)ehnätä* ja *si(i)hvilä*. Levikkisyiden ohella vastustaa muinaiskarjalaista pitenemistä näissä sanoissa myös fonotaksi: tavunloppuisen *h*:n jälkeen resonantti. Tällaisissa tapauksissahan ei vokaali ole muulloin kuin *h*-alkuisissa sanoissa pidentynyt, ja osassa muinaiskarjalan tytärmurteita pidentymättömyys kuvastuu yhä tiukkana fonotaktisena sääntönä; niinpä pitkä supistumavokaali 'mätiä' merkitsevässä **mähnä*-sanassa (< **mädhnä*) on kaikkialla karjalassa lyhentynyt, niin että sanotaan *mähnä*. Suomen itämurteiden puolella tämän sanan *ä* on säilynyt pitkänä (*meähnä*, *määhnä*), ja ehkä siinä on ollut ensimmäinen esikuva myös *k(i)ehnätä*-sanana ekspressiiville vokaalinpidennykselle. Samaan sarjaan ovat itämurteissa myöhemmin liittyneet monet sellaiset tapaukset kuin *soahvi*, *kuuhma*, *tuuhmia* (epäetymologinen *h*:n lisäys, ks. s. 199), *raahmaista* 'temmata, raapaista', *raahnata* 'repiä, riistää, raiskata', niin ettei muinaiskarjalan rakennesääntö suomen puolella

enää päde. Huomiota ansaitsevat toisaalta sellaiset *h*-alkuiset *-hC*- yhtymäiset sanat, joiden levikki rajoittuu suomeen. Jos muinaiskarjalan perintö olisi voimassa, odottaisi lyhyen vokaalin juuri tämmöisissä sanoissa olevan suomen itämurteissa kokonaan tuntematon. Nähtävästi länsimurteiden vaikutuksesta lyhytvokaalinen rakennetyyppi on jossain määrin kuitenkin tunkeutunut itämurteisiin (vaikkei juuri lainkaan karjalan kieleen ja inkeromurteisiin); laajalti nykyisissä itämurteissa tunnetaan esim. verbit *hikkaista* ~ *hikka* ja *hukia*, satunnaisesti myös esim. *hohkaa* 'huokua, hohtaa'. Läntistä perua on idän puolella myös *hehku*, *hehku*, *hehkeä* -pesye. Se on kuitenkin paikoin mukautunut itämurteiden alkuperäiseen fonotaksiin: *hiehkata* 'hehku; helottaa, punoittaa; kirvellä, tulistella' läntisimmässä kaakkoismurteissa ja lisäksi Vermlannissa, *hiehkua* 'hehku' Kangasniemessä, adj. *hiehkiä* ~ *hiehkee* varsinkin eteläsavolaisissa murteissa. Monet länsimurteiden *hVhC*-sanat, sellaiset kuin *hahtuva* ja *hohka*, ovat itämurteissa yhä tuntemattomia.

Siellä täällä pidennystä ilmenee muutamissa sanoissa, jotka eivät vielä ole tulleet puheeksi. Sellainen on kaakkoismurteiden ja Pohjois-Karjalan *aahku*, *oahku* 'tomu, kahvin pohjasakka; kova, kylmä tuuli, tuisku; halu, into, kiihko', jonka rinnalla samoissakin murteissa samoin kuin laajalti lännempänä on alkuperäinen *ahku*. Tässä tapauksessa ei tee mieli uumoilla niinkään hyperkorrektiutta alueelle lännestä vaeltaneessa sanassa kuin alueella vanhaetaan tunnetun sanan affektipohjaista vokaalinpidennystä, jonka on mahdollistanut murteeseen konsonantti-alkuisissa *hC*-yhtymäisissä sanoissa jo paljon aiemmin jo vakiintunut kvantiteettikorrelaatio. Samasta kai on kysymys onomatopoeettisen *röhkiä* -pesyeen pitkävokaalisissa toisoinnoissa, joita tavataan kolmella taholla: savolaismurteissa osaksi *ryöhkää*, *ryöhkätä*, inkeromurteissa *rōhkälöittä* 'röyhtäyttää', eteläkarjalassa ja aunuksessa *ryöhkeä* (vrt. lyhytvokaalisuuteen: sm. *röhkiä*, *röhkää* yleisesti, myös itämurteissa, pohjoiskarj. *röhkie*, lyyd. *röhkädä*; samoin veps., vatj., vir.). Affektipohjaisia nähtävästi ovat myös semmoiset yksinäiset venymätapaukset kuin *uahkijo* 'roteva ihminen' (merkitty yleisen *ahkion* sijasta vain Pälkjärveltä), *uuhka* 'hyvä, ahkera; halukas, perso' (pro *uhka*, vain Sortavalassa ja Jaakkimassa). Laajahko vakiintunut alue Suomen Pohjois-Karjalassa on sanalla *loahko* 'lankku, pölkkö'. Se on tämän seudun karjalaisperua (vrt. karj. *lahko* id.) ja äänneasultaan ilmeinen uudennos. Satunnainen on Ruoppilan (1957: 124) Joutsenosta mainitsema *sikopoahna*. Aivan uudetkin sanat ovat toisinaan mukautuneet pitkävokaaliseen tyyppiin; tunnettu esimerkki on sieltä täältä itämurteista havaittu *seähkö* 'sähkö'. Affektilla on varmaan ollut osuutta tämänkin sanan pitkävokaalistumiseen.

Sellaiset asut kuin ink., karj. *hīna*, ink. *hūmä* ovat murremaantieteellisin perustein pääteltävissä *hīhna*, *hūhmä* -asujen edelleenkehittymiksi. Edellä jouduin toisaalta päättelemään, että sm. itämurt., karj. *hūmar* on suhteellisen alkuperäinen asu. Inkeröismurteiden ja eteläisimpien kaakkoismurteiden *hummar* on sen kehittymä, joka perustuu nasaaliartikulaation ennakoitumiseen labiaalisten *ū:n* ja *m:n* rajalla. Paralleeleja ovat tarkalleen samoista murteista tunnettu *rummen* 'ruumen' ja Viron Inkeristä todettu *kumma* 'kuuma' (ks. Hakulinen 1941: 356).

8. Kaiken tähänastisen päättelyn tieltä on kuitenkin raivaamatta vielä ryhmä vastuksia. Olen jättänyt toistaiseksi käsittelemättä ne vastaesimerkit, jotka pitkän vokaalin alkuperäisyyden ja sitä seuranneen länsimurteisen lyhenemisen puolesta on esitetty: a) länsimurteiden kehitys **tōhta* > *tohta*, b) suomen kehitys **liūhtehe-* > **lūhtehe-* > *lūhtehe-*, c) länsimurteiden suhde *hāksi* : *hahte-*. Ne sopii ottaa puheeksi nyt, kun vokaalivyyhti muilta osin näyttää olevan selviämässä.

a) Kehitys **tōhta* > *tohta* on erityisasemassa siksi, että kaikista jo käsitellyistä poikkeavasti kyseessä on morfeeminrajatapaus. Kielen kehityksessä sellaisten käsittely on kahtalaista: jos niiden äänneasu syystä tai toisesta poikkeaa tavallisesta morfeeminsisäisestä, sitä toisinaan voidaan sietää eräänlaisena fonotaksin ylimääräisenä lisänä, mutta usein se pyrkii mukautumaan läheiseen tarjolla olevaan morfeeminsisäiseen rakenteeseen (esim. mksm. *katta-* < **kamtta-*, **jotayin* pro **jotakin*). Mukautumisen tulos ei välttämättä ole pysyvä, vaan pyrkimys morfeemin konstanttiin asuun voi johtaa siihen, että alkuperäinen rakennetyyppi tai sitä muistuttava palaute-taan (partit. *kantta*, nyky-suomen *jotakin* ~ *jotain*).

Konsonanttivartalon pitkä vokaali ei ole itämerensuomen taivutusmuodoissa eikä johdoksissa yleensä lyhentynyt tavunloppuisen konsonantin edellä, vrt. *niintä*, *huulta*, *kaarta* (ja *kaartaa*), *kuusta*. Pyrkimys vartalon konstanssiin on siis voittanut, ja voiton ilmeisenä tukena ovat olleet kielessä jo varhain ilmenneet pitkävokaaliset perusvartalot tai niiden veroiset opaakit johdokset. *h*-tapauksissa tällainen tuki näyttää puuttuneen, samalla kun vokaalin pituuden vastavoimaksi on asettunut eri tahoilla yleinen foneettinen tendenssi vokaalin lyhenemiseen *h:n* edellä, vrt. viron *maha* 'maahan', *mees* : *mehi*. Siksi suomen länsimurteita edeltäneessä kielimuodossa on päädytty vartalonsisäisen fonotaksin mukaisiin asuihin *tohta*, *rihtä* jne. Useimpien pohjalaismurteiden edustus ja hämäläis- ja lounaismurteistakin todetut palautukset osoittavat, että pyrkimys vartalon konstanssiin on täällä lopulta kuitenkin ollut vahvempi. Emme tiedä tarkoin, kuinka kehitys on käynyt

muinaiskarjalassa ja sitä edeltäneissä kielimuodoissa. Vartalon konstanssi (*tuoh*a jne.) on voinut täällä voittaa hyvinkin varhain – ehkä jo alun perin, ts. kohta *h*-loppuisten ensi tavujen ilmaannuttua äännejärjestelmään, joka sitä ennen oli ollut esisuomalaisella kannalla.

Länsimurteiden *toht*a jne. eivät siis puhu alkuperäisen pitkän vokaalin puolesta, jos eivät vastaankaan; ne ovat omaa luokkaansa. Samoin on laita erään tapauksen, jonka olen edellä esitellyt perusvartaloiden veroisena, vaikka se Seija Aallon perustelujen (1970: 33–34) jälkeen on katsottavissa opaakiksi johdokseksi: länsimurt. *roht*ua ~ itämurt. *ruoht*ua. Läpinäkyvyytensä se on menettänyt sen jälkeen kun kantasanan taivutussuhteesta **rōhi* : **rōhta* : **rōhon* on johdettu uuteen analogiseen suhteeseen **rōho* : *-a* : *-n*. Pitkän vokaalin palautus länsimurteissa ei ole sen jälkeen ollut mahdollista. Yhtä vähän se on ollut mahdollista SKES:nkin *ruoho*-sanan johdokseksi mainitsemassa sanassa *rohto* (alkumerkitykseksi oletettu 'lääkekasvi'). Sen lyhytvokaalisuus itämurteissa perustuu varmaan varhaiseen länsisuomalaiseen vaikutukseen.⁶

b) *Lyhde*-sana peittää lyhytvokaalisena melkein kaikki suomen murteet. Useimmissa länsimurteissa se merkitsee 'olkikimppua, kupoa' (sijalla Etelä- ja Lounais-Hämeessä ja osassa Uuttamaata *kahlo*, Ala-Satakunnassa, Turun ylämaassa ja osassa lounaismurteita *kimppu*). Itämurteissa ja Etelä-Pohjanmaalla sen merkitys on '(ruis)sitoma', samoin inkeroisuurteissa (*liuhe*), karjalassa ja lyydiläismurteissa. Merkillistä on, että vain karjalassa ja lyydissä tavataan pitkävokaalisia tai diftongillisia asuja: *lyyheh* : *lyyhtehe*- (pohjoiskarj., osaksi eteläkarj. ja aun.), *liyheh* : *liyhtehe*- (eteläkarj. ja osaksi aun.; huom. Tver *lyyheš*, *liyheš*, *liuheš* ym., Tihvinä partit. *lyyheštä*, Valdai gen. *liuhtehen*), lyyd. *liuhtes*, *liuhteh*.

Karjalan ja lyydin *iü*-diftongiin perustuva rekonstruktio **liühdeh* : **liühthehen* on vanhastaan tuttu (ainakin jo Kettusella 1909: 60). **iü*-sanoiksi otaksuttuja ei kaikkiaan ole monta; parhaiten perusteltuja tuntuvat olevan **kiüti* (> *kyyti*) ja **tiyris* (> *tyyris*), epäselvempi jo **viyhti* 'vyyhti' (ks. jäljempää). Mistään myöhäiskantasuomen diftongijärjestelmään kuuluneesta **iü*-diftongissa ei voine olla kysymys. Germ. originaali **deuriz* t. **diuriz* ja mruots. originaali *skiut* olisivat tuottaneet suomeen lähinnä muodot **kiuti* ja **tiuris*, mutta etuvokaalin edellä *iu* on muuttunut assimilatorisesti *iü*:ksi aivan kuten *eu* *eü*:ksi tutussa tapauksessa **neule*, josta (kun kytkös kantasanaan on höllynyt) on kehittynyt 'neulontalangan, punonnaisen' nimitys **neüle* (> *nöyle*,

⁶ Samoin kuin *r(u)ohtua* tämä sana on lähinnä suomalainen; karjalan vähät tiedot viittaavat suomalaisperäiseen lainaan, eikä viron 'lääkettä' merkitsevää *roht*-sanaa liene ainakaan toistaiseksi kunnolla dokumentoitu.

neile, neele). Näin syntynyt kombinatorinen *iy*-diftongi on myöhemmin siten laajalti korvautunut *yy*:llä (*tyyris, kyyti*).

Lyhde-sanana vokaalihistoria näyttää samantapaiselta. Toivonen on (SKES sub *liuhta*) ohimennen verrannut tätä sanaa substantiiviin *liuhta* 'kasteheinistä, kaisloista ja tervaksista sidottu vihko, joka juhannuksena kiinnitettiin kotiin ajattavien lehmien sarviin — ; riihiluuta' ja verbiin *liuhtoa* 'huitoa, hosua ympärilleen, kepillä, raipalla'. Mikään ei estäne hyväksymästä tätä ajatusta. *Liuhta* on lähinnä kaakkois- ja päijäthämäläisyys; sen merkityksiä ovat 'riihen tai tuvan riimomiseen käytetty varsiluuta, jonka päässä on lehti- tai havutukko, vanha vihta tms.', 'miehen mittainen puusta tehty alaosaan karsittu luuta, jota on käytetty kuloa sammutettaessa tai estettäessä tulta ryöstäytymästä kaskesta', 'seppele, jonka paimen juhannusaattona teki lehmille'. Samalla alueella tunnetaan johdos *liuhtoa* 'riimoa liuhdalla tupaa t. rihtä; sammuttaa tulta kaskesta liuhdalla', 'hätistää lehtiluudalla karpäsiä (lypsyllä)', 'löyhytellä pölyjä jyvien päältä'. Alueen länsi- ja pohjoispuolisissa hämäläismurteissa ja Päijät-Hämeen murteissa, jopa (vanhana hämäläisperuna?) Peräpohjan murteissa sana tavataan vahvasti ekspressiivistyneessä merkityksessä 'reuhtoa, huitoa, touhuta, viuhtoa yms.'

Jos *liuhta*-sanasta jossain lähinnä muinaishämäläisessä murretyypissä on muodostettu 'sidottua olkikimppua, kupoa' merkitsevä johdos **liuhδeh*, sen etuvokaalistuminen **liühδeh*-asuun olisi odotuksenmukaista. Näin syntynyt **liühδeh* olisi puhtaasti kvantitatiivina hahmona menestynyt länsimurteissa siinä kuin sen kantasana *liuhta* ja *iu*-diftongilliset *tiuhta, riuhtoa, viuhtoa, viuhka*; vrt., että alkukomponentiltaan sonorisempien *au, *eü* -diftongien loppu-*u*:lla, -*ü*:llä on läntisimmissä murteissa vahva taipumus kadota tavunloppuisen *h*:n edeltä (*lahtua, kehä ~ köhna, nöhtä* yms., ks. Virtaranta 1957: 432–435). *iü*-diftongi olisi kuitenkin ollut diftongijärjestelmässä yksinäinen, ja siksi näyttää jo varhain toteutuneen substituutio **liühδeh* (> ohimenevänä vaiheena **liühδeh?*) > **liuhδeh*. Sitä ennen sana olisi ennättänyt kulkeutua muinaiskarjalaan alkuperäisessä äänneasussaan ja alkuperäisestä kohonneessa merkityksessä 'sitoma'; vasta myöhemmin olisi läntinen lyhytvokaalinen *lyhde* tässä tärkeässä kulttuurisanassa levinnyt yli koko suomen kielen alueen ja poikkeuksellisesti inkeröismurteisiinkin. Sen levikki muistuttaa niin suuresti Stolbovan rauhan aluetta, että tekee mieli nähdä siinä 1600-luvun levinnäinen.

Selittyi *lyhde* kuinka hyvänsä, sen kehityksessä ei ainakaan voine olla mitään, mikä asettuisi *h*-sanojen vokaalinpidennysoletuksen tielle.

c) Rapolan mainitsema taivutussuhde *haaksi* : *hahden* tunnetaan nimenomaan vanhasta kirjasuomesta. Nykymurteista ei nominatiivia *haaksi* ei ole

tavattu, paitsi 'laiva'-merkitykseen ehkä perustuvassa pejoratiivissa käytössä (Lemillä huonosta katiskasta, Kymissä ja Lemillä pitkästä, laihasta ihmisestä) sekä enimmäkseen varmaan kirjallislähtöisessä yhdyssanassa *haaksirikko* ja joissakin paikannimissä: *Haaksinperä* Rymättylässä, *Haaksivalkama* Tuuloksessa, *Haaksinmäki* Vironlahdella, *Haaksiluoto* Saloisissa. Lyhytvokaalisesta *haksi*-asusta ei ole paljon tietoja. *Haaxi*-asun rinnalla se kuitenkin esiintyy jo Agricolalla (*haxi* kolmesti, *haximiehet*), ja Ljungo Tuomaanpojalla ja Kollaniuksella se näyttää olevan yksinomainen: Ljungo iness. *haxis*, adess. *haxella*, »hahti merelle aiethan ia taita tulla *haxi rickon*», Koll. *haxi*, *haxi/rickohon*, *-ricoxesta* (tiedot VKS:n mukaan). Tornion murteistossa Airilan (1912: 192) mukaan esim. rempallaan oleva työkalu on *haksirikòssa*; myöhempiä tietoja Ylitorniolta ja Jukkasjärvestä. Paikannimien alalta voidaan mainita pattijokelainen tervahaudan sijan nimi *Haksinhauta* ja saloilainen *Haksiluoto*, jo mainitun *Haaksiluodon* toisintonimi. Tähän kuuluu ilmeisesti myös Viron pohjoisrannikon saarennimi *Aksi* (= *aksi* ~ *ak̄si*; Wieselgren 1951: 220). Vanhoja kirjoitusasuja: Kaarle XI:n ajalta olevassa kartassa *Hachesaar*, 1834 *Axisare*, 1855 *Aakse Saar* (Wieselgren mt. 222), Wied. *Haksi-* ~ *Häkse-* ~ *Häksi-sār*.

Samalla lailla odotuksenvastainen pitkävokaalinen muoto on *vaaksi* (: *va(a)hden*) 'vaahto'. Tietoja siitä on tosin niukalti: se esiintyy vanhoissa sanakirjoissa Schroderuksesta alkaen, joissakin paikannimissä (*Vuaks/jok*, *-järvi* Kiuruvedellä, *Vuaksriutta* Sortavalassa) ja 'ohutta pilvenhattaraa' merkitsevänä appellatiivina (*voaksi*) Lemmin murteessa. Inkeröismurteissa (*vāksi* : iness. *vāhez*) ja vatjassa (*vāhsi*, *vāssi*) se samoin tavataan. Lyhytvokaalisesta **vaksi*-asusta ei liene tietoja.

Huomattavasti laajemmalta alueelta tunnetaan pitkävokaalisena kolmas *ht*-sanaan vaihtelusuhteessa oleva klusiili + *s*-sana, nim. *viipsiä* 'vyyhtiä'. Se on tavattu Kaakkois-Suomesta kaakkoishämäläisiä ja eteläsavolaisia murteita myöten, inkeröismurteista (*viipsiä*), vatjan Joenperän murteesta (*viipsiä* < ink.) ja virosta (*viipsima*); huom. lisäksi lyhytvokaaliset vepsÄ *bipšta*, *büpšta*, K *bipst'ä*, *vipst'a*, E *bipšta*, vatj. *vehsiä*, liiv. *vepšē* id. Sen johdokseen perustuva *viipsinpuu(t)* 'vyyhdinpuut' on pitkävokaalinen laajalti itämurteissa ja kaakkoishämäläisissä murteissa (lukuisia rinnakkaismuotoja: *viipsenpuu(t)*, *viispenpuu(t)*, *vii(p)pis(en)puut*, ks. SKES sub *vyyhti*). Toisaalta tavataan lyhytvokaalisia asuja: *vipsinpuu* eri puolilla länsimurteita Keski-Pohjanmaata myöten, Keski-Suomessa, Pohjois-Savossa, *vipse(n)puu* paikoin Laatokan ja Pohjois-Karjalassa ja Etelä-Savossa. Pitkävokaalisuus tässä yhdyssanassa jatkuu sukukieliin: ink. *viipsipū*, karj. *viipsim-*, *viiksim/puu(t)*, lyyd. *vikši(m)-pū* ym., vatj. Joenperä *viipsipū*, Kukkosi *viipsippū* (< vir.), vir. *viipsipuu*, *viip-*

sip, *viipsik*, *viitsik*. Huom. myös kantasanalta näyttävä vatj. Joenperä *vīpsi* 'vyyhti', vir. *viips* 'vyyhdinpuu; vyyhdettäessä karannut lanka'. Lyhytvokaalisia ovat veps. *bipšimpū*, vatj. *vehsi* : *vehē* 'vyyhti', *vehzippū*, liiv. *vepš-pūw*; vir. murt. *vips* 'vyyhdinpuu'.

Näissä sanoissahan jouduttiin alkuperäistä vokaalikvantiteettia oletta-
maan lyhyeksi sekä sisäisen rekonstruktion perusteella että kahdessa ensim-
mäisessä etymologisista syistä: *ha(a)hti* ~ *haaksi* -sanana mordvalainen vasti-
ne, *va(a)hti* ~ *vaaksi* -sanana varhainen germaaninen lainalähde. Etymologi-
set syyt nousevat lisäperusteeksi myös *vy(y)hti* ~ **viipsi* -sanuetta käsitel-
täessä. Näyttää luultavalta, että sen takana on varhainen germaaninen laina,
joka kuuluu samaan ikäkerrostumaan kuin Koivulehdon *vahti*-sanalle olet-
tama originaali. 'Kutomista' merkinneellä ieur. **uebh*-juurella on germ. kie-
lissä runsaasti sellaisia johdoksia kuin (Hellq., Falk – Torp, Kluge) mnorj.
veptr, *vipta* 'kude', norj. *veft*, ruots. *väft*, ags. *weft*, *wift*, *wefsta*, engl. *weft* id.,
kys. *wift* 'hieno lanka, kudos, vaha-, kennokakku'. Lähtömuodoiksi voidaan
konstruoida esim. ODEE:n mukaan **wefton* ~ **weftaz* ~ **weftiz*. Jos oletetaan,
että vanhassa lainassa on sanansisäinenkin *f* korvattu *p*:llä kuten sa-
nanalkuinen, joudutaan **wefti*- vartalosta suoraan ksm. tyyppiin **vepti* :
*vepten (josta *vepsi* : *vehte*-). Tyypin säännönmukainen jatkaja tavataan vat-
jan suhteessa *vehsi* : partit. *vehteä* : gen. *vehē* ja liivin nominatiivissa *vepš*.
Useimmissa kielissä tavattava ensi tavun *i* tai sen jatkaja selittyy sekundaariksi,
ehkä sellaisesta myöhemmästä germ. kielimuodosta vaikutusta saaneeksi,
jossa originaalin *e* > *i*.⁷

⁷ Tästä selityksestä lähtien on lyhytvokaalinen ja *ht*:llinen vahva vokaalivartalo **vehte*- ~ *vihte*- odotuksenmukainen; se kuvastaa ksm. *pt* > *ht* -muutosta, joka on tapahtunut rinnan *kt* > *ht* -muutoksen kanssa. Vrt. Rapola 1945: 121, Posti 1953: 46, Keresztes 1986: 95 (jossa edellä *kt*-sanana esittämäni *nyhtää* päätellään mahdolliseksi lisäesimerkiksi alkup. *pt*-sanasta). Selitystä ei vastusta se, että parissa alkup. *pt*-sanassa (*sättä* 'syötti', liiv. *utāb* 'haukkuu') tavataan *tt* eikä *ht*. Ensinnäkin samanlaisista horjuvuutta ilmenee myös *kt*:n edustuksessa (*kohta*, *lähteä*, *yhte*- jne. mutta toisaalta *pyöhtää* ~ *pettää*, *tytär*, *mätäs*). Toiseksi liivin ekspressiivin *utāb*-sanana samannäköisyys siihen rinnastettujen etäsukukielten sanojen (tšer. *optem* jne.) kanssa voi olla sattumaa ja *sättä* taas näyttää sekä äänneasunsa että levikkinsä (Laatokan ja Pohjois-Karjala, Savo) perusteella olevan lappalainen laina.

Aiemmassa tutkimuksessa on myöhäiskantasuomeen yleensä rekonstruoitu **viühte*-pro **vihte*-, aivan kuten **liühte*- 'lyhde'; vrt. *viyhti* eteläkarjalassa ja paikoin Savossa. Teoriassa olisi mahdollista selittää *viyhti* jopa erilliseksi germ. lainaksi, joka olisi myöhempää kerrostumaa kuin *vi(i)psi* (kehitykseen germ. **wifti*- > sm. **viuhti* > *viyhti* vrt. germ. **stifta* > sm. *tiuhta*, josta Erkki Itkonen 1971: 123–135). Tällöin *vy(y)hti* perustuisi **iü*:lliseen lähtömuotoon kuten *lyhde*, mutta kannoksi kaskeen jäisivät laajalti eri puolilla itämerensuomea tavattavat labiaalistumattomat ja ilmeisen alkuperäiset asut sm. *vihti*, *vihti*, ink. *vīhti*, lyyd. *vīht'(i)*, veps. *viht'ik*, vir. *viht*. Siksi tämä selitysmahdollisuus on hylättävä; suomen ja karjalan *viyhti* selittyy *vihti* ja *vyyhti* -tyyppien myöhäiseksi kontaminoitumaksi (vrt. SKES).

Miten näiden kolmen sanan pitkä vokaali *ks:n*, *ps:n* edellä sitten on ymmärrettävä? Ilmiö ei näytä olevan irrallinen; *ks:n* ja *ps:n* edellä ilmenee vokaalin säännötöntä pidentymistä ainakin seuraavissa itämerensuomen sanoissa:

1) *sääksi* (sm. länsimurt.) 'Pandion haliaëtus' < esism. *säkse (vrt. lpL *tjektja*). Esisuomessa tuntuu olleen kaksi selvästi eriasuista ja -merkityksistä siivekkään nimeä: toisaalta *säkse 'Pandion', toisaalta *śaske ~ *sāske 'hyttynen' (vrt. lp. *čuoï'kâ*, mordE *śeśké*, M *śeśkë* id.). Itämerensuomessa ne näyttävät kaikkialla yhtyneen synkretismiksi, jolla ainakin suomessa ja virossa voi olla sekä linnun nimen että hyttynen merkitys: sm. *sääksi* ~ *sääski* 'Pandion; hyttynen', ink. *sāsiki*, karj. *šeäksi*, lyyd. *seäksi*, veps. *säsk* (K myös *śaks*), vatj. Kukkosi *sāske* 'hyttynen', vir. *sääsk* 'Pandion; hyttynen', *sääskas* 'Pandion', liiv. mon. *säškud* (lyhyt *ä!*) 'hyttynen'. Tässä sanassa eri tahoilla sekä *ks:n* että *sk:n* edellä ilmenevä pitkä *ä* selittyy jo seuraavassa esitettävien rinnakkaistapausten valossa lähinnä *ks:n* edellä syntyneeksi (*sk:n* edeltäkin tosin tunnetaan yksi varhainen vokaalinpidentymä, sanassa *pääsky*).

2) *pieksää* ~ *piestä* (*pieksä-* ~ *piekse-*), ink. *pēksā*, karj. *piekseä*, lyyd. *pieksädä*, vatj. Kukkosi *pēsā* : *pēsān* (< sm.) < esism. **peksä-* (vrt. mordE *pivšems* 'puida', M *piksāms* 'lyödä, kurittaa'). Vokaalinpidentymä rajoittuu sm.-ink.-karj.-lyyd. alueelle; muualla vokaali on lyhyt: veps. *peksta*, vatj. Joenperä *peksä* (: *pegzen*), vir. *peksta*, *peksa*, liiv. *pieksā*.

3) *syöstä* : *syökse-*, karj. *šyöksie* (kai < sm.), vir. *sōsta*, liiv. *zëöks* 'hyppiä, tanssia' ehkä < esism. **šekse-* (vrt. lpN *čiek'čât* 'potkia; iskeä taapäin [pysyn perä laukaistessa]'). Tarkempaa perustelua tälle epävarmana esitetyle rinnastukselle ks. SKES s.v.

4) *vaaksa*, ink. *vāksa*, karj. *voakša*, lyyd. *voaks*, veps. *vaks*, vatj. *vāhsa*, vir. murt. *vaaks* < esism. *vaksa (vrt. mordE M *vaks*; lpN *vuok'se*, I *vyepsi* viitaisi lähtömuotoon *vapsa). Pidentyminen rajoittuu nytkin etupäässä ims. kielten pohjoisryhmään; virossa *vaaks* tunnetaan Hiidenmaalta, Virumaan luoteis- ja itäosista sekä Kuusalun ja Avinurmen murteista (Saareste). Muualla virossa lyhytvokaalisena *vaks*, *vass*, liivissä *vāksā*.

5) *laakso* < esism. *laksV (vrt. tšerL *la'ksâ* 'kuoppa, syvennys', *laksaka* 'laakso, alanne'). Pitkävokaalinen asu suomessa varmasti kansanomaisen Turun ylämaassa, osassa Ala-Satakuntaa (Niilo Ikola 1925: 36) ja laajalti peri- ja kaakkoishämäläisissä murteissa (levikistä mm. Virtaranta 1957: 546). Alkuperäisempi *lakso* on säilynyt Ala-Satakunnan pohjoisosassa, Ylä-Satakunnassa, pohjalaismurteissa Peräpohjaan saakka ja osaksi Kainuussa (Räisänen 1972: 54).

6) *laaksi* pro *laksi* 'lahti'. Sanakirjoissa Schroderuksesta ja Florinuksesta alkaen ja asiakirjanimistössä jo keskiajalla (Hollolan käräjillä 1458 Saapas

Laaxi, Lautanlaaxi; Setälä 1891: 127).

7) eteläkarj., aun. *yöksyä* 'eksyä'. Lähimpänä lähtökohtana on ollut labiaalistunut *öksü-*. Vrt. sm. *eksyä*, *öksyä*, ink. *öksyä*, pohjoiskarj. *eksyä*, vatj. *öhsüä*, vir. *eksida*, liiv. *jekšâ*.

8) aun. *poaksu* 'tiheä, tiivis', lyyd. *puaks(u)* 'tiheä, taaja'. Vrt. sm., ink. *paksu*, varsinaiskarj. *pakšu*, veps. *paks*, vatj. *paksu*, vir. *paks*.

9) *vaapsahainen*, *vaapsiainen*, *vaapsainen* 'ampiainen' (Ylä-Satakunnan pohjoisosassa, Etelä-Pohjanmaalla; paikoin myös mm. pohjois- ja peräpohjal. ja kaakkoishämäl. murt.), *vaaksiainen* (lounaismurt., Länsi-Uudellamaalla ja Peräpohjassa), ink. *vāpsahain*, karj. *voapšaha(i)ne*, lyyd. *vuapsahaiñe*, vepsÄ *bapshaiñe*, vatj. *vāpsajain*, *vāpsaz*, vir. *vaapsik(as)*, *vaapsilane* (ja edelleenkehittyä: *vaablane*, *vaavel* yms.). Lyhytvokaalinen asu *vapsahainen*, *vapsajainen*, *vapsainen*, *vapsiainen*, *vaks(a)hainen* on säilynyt suomessa varsinkin lounaismurteiden pohjoisryhmässä ja laajalti hämäläismurteissa (levikkietoja mm. Virtaranta 1946: 249–250, 1957: 547, Lindén 1944: 5). Lyhyen vokaalin kannalla ovat myös monet viron murteet (*vapsik*, *vapsikas*) ja liivi (*vaṗs* : mon. *vaṗsūd*), ja se kuvastaa selvästi sanan baltt. tai germ. lainaoriginaalia. Vrt. liett. *vapsà* 'ampiainen', paarma', lät. *vapsane*, *vapsine* 'ampiainen'; mys. *wafsa*, *wefsa* id. Vrt. Kalima 1936: 177, SKES s.v.

Tietysti lyhyt vokaali on lukuisissa sanoissa säilynyt *ks*, *ps* -yhtymän edellä kaikkialla itämerensuomessa: *maksa*, *maksaa*, *oksa*, *kaksi*, *yksi*, *lapsi*, *vepsä* jne. Iältään vaihtelevaa sporadista pidentymää on kuitenkin niin paljon, ettei tunnu uskaliaalta viedä tämän äänne muutostyyppin tiliin myös *haaksi*, *vaaksi*, *viipsiä* -sanojen pitkää vokaalia. Siten sekään ei lopulta todista mitään *ha(a)hte-*, *va(a)hte-*, *vy(y)hte-* vartaloiden pitkän vokaalin alkuperäisyyden puolesta.

9. Se selitys, johon tutkimuksessa useimmin on viitattu *h*-sanojen vokaalinpidentymämuotoja käsiteltäessä, on edellä jo puheeksi tullut Lauri Hakulisen liittymäteoria (1922). Hakulisen idean mukaan tavuaksentti on suomen itämurteissa höllempi (slaavilaisen vaikutuksen johdosta) kuin länsimurteissa (luja tavuaksentti germaanisen vaikutuksen johdosta), ja juuri liittymän erillaisuudella hän perusteli eri suuntiin menneitä äännekehityksiä sentyyppisissä tapauksissa kuin *johtaa* ~ *juohtaa*, *vahto* ~ *vaahto*, *huhtoa* ~ *huuhtoa* ja muutamissa muissakin ensi tavun vokaalikvantiteetin kahtalaisuuksissa (mm. *kärme* ~ *käärme*, *parma* ~ *paarma*). Saman ilmiön heijastuman hän näki siinä, että eräissä läntisimmistä murteista lyhyen ensi tavun vokaali on lyhempi kuin seuraavan tavun lyhyt vokaali (*hätä*, *patà*). Tällaista kvantiteettiseikkaa ei näyttänyt tavattavan itämurteissa eikä karjalassa. Vahvan ja

heikon liittymän eroon Hakulinen ajatteli voitavan palauttaa vielä eräät länsi- ja itämurteidet erot heikkoasteisen dentaali- ja palataalispirantin edustuksessa: lujaliittymäisissä länsimurteissa $*\delta > \delta$, r , l ja $*l\gamma > (\text{mm.}) l\gamma$, hölläliittymäisissä itämurteissa $*\delta > \emptyset$, $*l\gamma > l$.

Hakulisen suurpiirteinen näkemys merkitsi aikoinaan uuden uran avausta meikäläiseen keskusteluun äänne muutosten syistä. Yhä nykyään sillä on enemmän kuin pelkästään historiallinen merkitys. Niin kuin usein käy, teorian pohja on kuitenkin osoittautunut vähemmän vakaaksi ja teorian soveltaminen mutkikkaammaksi kuin alussa näyttikään.

Jo vuosisadan alun foneetikkojen suosimaa liittymän käsitettä on jouduttu alkuperäisestä modifioimaan eri tavoin (Fischer-Jørgensen 1941, 1962, von Essen 1962, 1979, Lehtonen 1970: 92). Ymmärrettiinpä liittymä miten hyvänsä, ei ilmeistä liioin ole, että suomen ja sen lähisukukielten äänneilmiöt sopivat kaikki kitkatta Hakulisen teoriaan. Toisen tavun fonologisesti lyhyen vokaalin kesto on mittauksissa osoittautunut pitemmäksi kuin lyhyen ensi tavun vokaalin kesto kahtaalla: toisaalta suomen lounaisimmissa murteissa, toisaalta hiukan yllättävästi myös melkein kaikissa itämurteissa (Wiik 1975). Hakulisen mainitsemassa sanaparissa *parma* ~ *paarma* noudattaa lyhyt- ja pitkävokaalisuuden raja kyllä suunnilleen länsi- ja itämurteiden rajaa, mutta lyhytvokaalinen toisinto toisessa hänen sanaparissaan *kärme* ~ *käärme* ulottuu pitkälle itämurteisiin ja häneltä puuttuvassa sanaparissa *sorsa* ~ *suorsa* on pitkävokaalinen asu läntinen, lyhytvokaalinen lähinnä itäinen (Kettunen 1940 a: 152). Heikkoasteisten spiranttien kehitys sopii liittymäteoriaan ensimmältä hyvin. Mutta miten on ymmärrettävissä, että spirantit ovat klusiilistuneet venäjän välittömään vaikutuspiiriin kuuluneessa vepsässä, jossa odottaisi slaavilaisvaikutteista höllää liittymää foneettisine seurauksineen? Germaanis-, ei niinkään slaavilaistyyppiseen sana- ja tavuaksenttiin näyttäisivät vepsässä perustuvan myös loppu- ja sisäheitto, jotka ovat toteutuneet samoin ehdoin kuin suomen lounaismurteissa ja virossa. Vaikealta tuntuu lujan ja höllän liittymän vastakohtaan palauttaa semmoistakin (Hakuliselta mainitsematta jäänyttä) länsi- ja itämurteiden vastakohdtaa, joka ilmenee tavunloppuisten klusiilien käsittelyssä likvidan edellä: länsimurt. *myyrä* (< **müyrä*), *teeri*, *terri* (< **teδri*), itämurt. *mykrä*, *tetri*. Näyttäisihän klusiili heikentyneen ja vokaalistuneen juuri lujaliittymäisissä murteissa, säilyneen hölläliittymäisissä.

Pikemmin kuin ainakaan suoraan liittymäseikoista kannattaa *h*:ta edeltävän vokaalinpidennyksen syitä ilmeisesti etsiä *h*:n foneettisesta ominaislaadusta. Vanhastaan on tiedetty *h*:n erityisasema suomen ja monien muiden kielten äännejärjestelmässä; suomen *h*:ta ovat entistä tarkemmin käsitelleet

viimeksi Iivonen (1981) ja Suomi (1985). Tuttuja ovat myös monet erikoiset äänteenmuutostyytit, joilla on taipumus toteutua *h*:n yhteydessä tai jotka ovat johtaneet *h*:n syntyyn tai katoon. Sanastotutkimuksissaan niihin on useasti viitannut varsinkin Hakulinen (1933 b: 75–80, 188, 211–212, 1936: 56–59, 1941: 343, 1942: 53–55, 1959: 290–291, 1969: 24–25).

Tällaiset äänteenmuutokset voidaan jakaa kahteen ryhmään, jotka eivät tosin kaikilta osin selvästi eroa toisistaan. Ensimmäinen ryhmä on nähtävästi yhteydessä *h*:n tuoton vaikeuteen, siihen että tämä äänne vaatii huomattavan runsasta ilmavolyymiä. Tätä ryhmää ovat mm. erilaiset sananalkuiset ennakoartikulaatiotapaukset: tulossa oleva *h* hännää itsensä esiin ikään kuin varoiksi, esim. *ahma* > aun. *hoahmoi*, *oahku* > Sakkola *hoahku* (Hakulinen 1933 b: 73, 129), *elehursti* > *helehursti* (Hakulinen 1936). Näennäisestä erilaisuudestaan huolimatta samaan toisaalta on luettava sellaiset satunnaiset sananalkuisen *h*:n katotapauksetkin kuin *hukkaja* > *uhkaja*, *huohtaa* > *uohtaa*, *havahtua* > *avahtua* (Hakulinen 1942: 54), *hieho* > *ieho* (Ruoppila 1943: 86): kahdesta peräkkäisestä vaikeasta *h*:sta on eliminoitu se, jonka poistuminen vähemmän rikkoo sanahahmoa. Sananalkuisen kuten sanansisäisen ja -loppuisen *h*:n yleisempi katotendenssi voidaan liittää samaan ilmiöpiiriin, vaikka se ei jyrkästi eroa kohta puheeksi tulevasta toisestakaan ryhmästä. Metateesityypit *venehen* > *venheen* (ja *venhen*), *tyhjä* > *tyihä*, *rummo* > *rumho*, *rihma* > *rimha*, *tohlo* > *tolho*, *kamahlo* > *kahmalo* voitaisiin lukea saman tuottovaikeuden tiliin; tosin niilläkin on kosketuskohtia myös seuraavaan ryhmään. Foneettisiin universaaleihin kuuluu geminaatta-*h*:n harvinaisuus. Jo Rapola on (1945: 145) huomauttanut siitä, että odotuksenmukaisen sandhigeminaatan *-h h-* sijasta suomen murteissa on yleisesti *-∅ h-*, ja selittänyt tämän uskottavasti: »-*h* on runsaasti ilmavirtaa kuluttava, joten voi olla kysymys energian säästämisestä.»

Samasta energian säästöstä on nähtävästi kysymys silloinkin, kun pitkä vokaali on virossa ja vatjassa lyhentynyt *h*:n edellä, ja osasyynä sen on täytynyt vaikuttaa, kun suomen länsimurteet eivät ole väljentäneet vanhaa fonotaktista sääntöään, jonka mukaan *h*-loppuisessa ensi tavussa ei tule kysymykseen pitkä vokaali. Von Essen (1979: 183) on samaan tapaan selittänyt saksan lyhentymäkehityksen *brâchte* > *brachte* niin, että »on raivattu tietä *x*-äänteen tarvitsemalle runsaalle ilman käytölle».⁸

⁸ Merkillinen on kantaskandinaavisen kauden loppuvaiheissa tapahtunut päinvas-tainen kehitys: lyhyt vokaali pidentynyt *ht*-yhtymän (> *tt*) edellä, esim. msk. *dötter* 'tytär', *átta* '8' (Noreen 1903: 91).

Toiseen ryhmään kuuluu ainakin viisi alaryhmää.

a) Eri tahoilla on painollinen pitkä vokaali kehittynyt lyhyen vokaalin + tavunloppuisen *h*:n jonoksi, esim. *māla > *mahla* (jo kantasuomessa; Erkki Itkonen 1937), *rūmen* > lounaismurt. *ruhmen*, *sāra* > länsimurt. *sahra*, *kāla-ta* > länsimurt. *kahlata*, *hām/u*, *-o* > länsimurt. *hahm/u*, *-o* (ks. edeltä s. 184), *vīnekket* > länsimurt. *vihnekkeet*, *vīlo-* > laajalti suomessa *vihlo-*, *hūmar* > suuressa osassa ims. kieliä *huhmar* (ks. edeltä s. 183), *huomata* > kaakkoishämäl. murt. *hohmata*, *kuumottaa* > Koskenpää *kuhmottoa*, *kuuma* karj. Tver, Tihvinä *kuhma*, ink. *rāna* 'haava' > *rahna*. *h*:n jäljessä on tällöin yleensä resonantti. Kuitenkin myös: *raakila* > Ala-Satak. *rahkila*.

b) Savolaismurteissa ja Luoteis-Laatokan murteissa on painollinen pitkä vokaaliaines toisinaan saanut jälkeensä *h*:n, esim. *huomata* > *huohmata*, *kuuma* > *kuuhma*, *saavi* > *soahvi*, *soimata* > *soihmata*, *roina* > *roihna*, *kauna* > *kauhna* (myös pohjoiskarjalassa), *laine* > *laihne*. Vrt. Leskinen 1963: 234, Mielikäinen 1981: 170. Näissäkin tapauksissa *h*:ta seuraa resonantti. Poikkeus: *liihkenöö* 'liikenee' (Haukivuoresta merkitsemäni).

c) Päinvastoin kuin a-ryhmässä on lyhyen vokaalin + tavunloppuisen *h*:n jonosta joskus kehittynyt pitkä vokaali, esim. *hahla* (t. *haahla*) > Laukaa, Lehtimäki *haala*, *tuhlata* > *tuulata* (Finno, Hemminki, Gan.; Airilan 1912: 195 mukaan Tornion murteistossa). Tähän kuuluisivat myös Hakulisen (1959, 1969) olettamat kehitykset *rahvas > *rāvas*, *ruhmis > *rūmis*.

d) Päinvastoin kuin b-ryhmässä on pitkän vokaalin + tavunloppuisen *h*:n jonosta *h* joskus kadonnut: muinaiskarj. *hīhna > ink., karj. *hīna*, muinaiskarj. *hūhmā > ink. *hūmä* (ks. edeltä).

e) Kaikissa pohjalaismurteissa on *h*:n ja resonantin yhtymään kehittynyt svarabhaktivokaali, joka kvaliteetiltaan on *h*:ta edeltävän vokaalin kaltainen: *lehemä*, *tuhulata*, *pohoja*, *vahava*. Savolaismurteissa ja pohjoisimmissa lounaismurteissa tavataan samanlainen kehittyvä yhdessä ainoassa sanassa *mahala* 'mahla'.

Tapauksia a–d ei voi viedä *h*:n ääntämisvaikeuden tiliin siinä mielessä kuin 1. ryhmän tapauksia. Niiden kaikkien perimmäisenä syynä on ilmeisesti *h*:n vokaalimaisuus: *h* ääntyy aina vierusvokaalin resonanssilla, ja sen suuhäly on vähäinen, toisin kuin monien kielten spiranttisen *h*-äänteen (= [χ]). Tavunloppuisena *h* on soinnillinen varsinkin soinnillisen konsonantin seurattessa (Sovijärvi 1963: 63–64, Iivonen 1981: 224); ainakin jossain määrin se voi havaintojeni mukaan soinnillistua soinnittoman klusiilinkin edellä. Tavunloppuisen ääntämyksen varokaista sellaisissa tapauksissa kuin *nāva* – *vahva* (ɔ: *vaḥ_ava*), *kīma* – *rihma* (ɔ: *riḥ_ima*) on ollut kaikkiaan vähäinen, ja juuri se on mahdollistanut karkaukset molempiin suuntiin (vrt. a ja c). Lap-

sen kielen kehityksestä voi havaita samanlaista: erään tuttavani tyttärellä vakinaisesti *pyhdystää* pro *pyydystää*. Ryhmät b ja d liittyvät ryhmiin a ja c läheisesti. Pitkän vokaalaineksen + *h*:n ääntämys on (soinnillisen) konsonantin seurattessa muistuttanut nähtävästi siinä määrin pelkän pitkän vokaalaineksen ääntämystä, että kummastakin on päässyt tapahtumaan karkaus toiseen. Sananalkuinen *h* on voinut sekä *hūmar* > *huhmar* ja *huomata* > *huohmata* -tyyppistä että päinvastaista *hahla* > *haala* ja *hīhna* > *hīna* -tyyppistä kehitystä edistää tavalla, jonka täsmällinen luonne jää arvailun varaan.

h:n vokaalimaisuuteen perustuvat tietysti myös *lehmä* > *lehemä*, *mahla* > *mahala* -tyyppiset kehittymät (ryhmä e). *h*:n simultaaniset piirteet ovat niissä järjestyneet uudestaan, peräkkäisiksi: *fi_e* > *fiē*, *fi_a* > *fiā* jne. Ilmiö on samaa tyyppiä kuin *f*:n substituointi suomessa konsonanttiyhtymällä *hv* (*rohvessori*, *kahvi*).

Muinaiskarjalan vokaalinpidennys tavunloppuisen *h*:n edellä ei selity sekään *h*:n ääntämisvaikeudesta; tähän on yleisesti johtanut juuri päinvas-taiseen kehitykseen (vokaalin lyheneminen tai sen pitenemisen estyminen *h*:n edellä). Luontevan selityksen sitä vastoin tarjoaa taas *h*:n vokaalimaisuus. Kun vokaalin ja sen resonanssilla ääntyvän tavunloppuisen *h*:n kontrasti ei ole jyrkkä, niiden raja on voitu hahmottaa eri tavoin, ja mitä pitemmälle puhtaan vokaalin keston on tajuttu ulottuvan, sitä helpommin vokaali on voitu reprodusoida pitkänä eikä enää lyhyenä. Tavunalkuisen *h*:n tuki on tällöin ollut tärkeä. Myös sen ja seuraavan vokaalisegmentin raja on ollut epämääräinen ja suosinut vokaalin hahmottamista lyhyttä pitemmäksi, niin kuin jo varhaiset kehitykset **humar* > *hūmar* ja **hamV* > *hāmV* osoittavat. *h*:n kaksitahoinen vaikutus on mahdollistanut muinaiskarjalan varsinaisen äännelain: painollinen lyhyt vokaali pidentynyt aina kun sitä on molemmin puolin reunustanut samaan tavuun kuuluva *h*.

Näin on muinaiskarjalaan syntynyt samalla tavurakennetyyppi *CV̄h-*, joka siitä oli ennen puuttunut. Ymmärrettävää on, että tämä rakennetyyppi on pyrkinyt leviämään laajemmallekin kuin *h*-alkuisiin sanoihin. Äännelain luonnetta ei leviämistendenssi ole kuitenkaan enää saanut. Oudolta voi tuntua, että se on koskenut nimenomaan sanansisäisiä *h* + klusiili -tapauksia eikä ole ulottunut ensinkään *h* + resonantti -tapauksiin. Onhan resonanttia edeltävä *h* keskimäärin ilmeisesti soinnillisempi kuin klusiilia edeltävä ja siitä syystä vokaalimaisempi. Selitys tuntuu löytyvän kielessä ennestään olleiden tavurakennetyyppien vetovoimasta. Jos morfeeminrajatapaukset **tōhta*, *rīhtä*, *rīhtü-*, **rōhtu-* yms. ovat jo varhemmin kuuluneet systeemiin, ne ovat antaneet tukea myös uusille perusvartalotapauksille **jōhta-*, **rēhto*, *kīhko* jne. Näkökohta on sama, johon jo Turunen (1959: 201) on vedonnut poh-

tiessaan pitkävokaalisten tapausten syntyä. Merkille pantavia ovat eräät itäisten kielimuotojen germaanisiet ja slaavilaiset lainasanat, joissa *h* + klusiili-yhtymää samoin edustaa pitkä vokaali lainaoriginaalin mukaisesti: sm. itämurt. *riehtilä* 'paistinpannu', ink. *rēhtila*, karj. *riehtilä*, lyyd. *rieht'ia*, veps. *reht'ia*, vatj. *rehtel* ym. (< ink. tai sm.) < germ. **brēpila-*; karj. *ruohtina*: Tver *šündü-r.* 'Vapahtaja' < ksk. (tai yhteisskand.) *drōhtina, alk. *druhtina (Setälä 1906: 22–23); sm. itämurt. *räähkä* 'synti', karj. *reähkä*, lyyd. *riähk(e)*, veps. *grähk* (myös *gräh*) < mven. *grēhъ*; sm. itämurt. *viehka* 'tienviitta, talvitien merkki', karj. *viehka* < mven. (t. ven.) *věhá*. Niitä on vaikeaa ajoittaa tarkkaan, mutta ajateltavissa on, että ainakin osa niistä on saatu muinaiskarjalaan jo ennen kuin vokaali on pidentynyt *h*:n edellä.⁹ Silloin juuri lainasanat olisivat olleet uuden perusvartalotyypin airuita; ne olisi omaksuttu lainaoriginaalien ääntämyksen täsmällisyyttä tavoitellen, ja yhdessä morfeeminrajatapausten kanssa ne olisivat luoneet pohjan *hVhC*-tapauksista tarttuneen tyypin leviämislle. Helposti tekee sen huomion, että pitkävokaalistuneissa *h*-sanoissa on runsaasti ekspressiivisiä tai merkitykseltään affektisia sanoja, toisin kuin lyhytvokaalisiksi jääneissä samanrakenteisissa. Ei ole uusi asia, että tendenssinomaiset äänteelliset uudiskehittymät valtaavat herkästi alaa juuri affektisessä sanastossa. Vertauskohdaksi tarjoutuvat vaikkapa hämäläis- ja savolaismurteiden säännöttömät geminoitumamuodot *koirra*, *huorra*, *laine*, *vaimmo*, *voimma*, *kuumma* yms. (ks. Virtaranta 1946: 310–318, Palander 1987: 21–24).

Äänneasun uudelleenahmotus perustuu aina abduktioon, eikä sen tapahtuminen ole ennustettavissa; voidaan vain mainita sitä edistäviä seikkoja ja tilanteita. Usein sellainen tilanne löytyy eri murre- tai kielimuotojen törmäyksestä. Varmaa on, että muinaiskarjala kaksikielisten yksilöiden kautta on ollut tekemisissä toisen kielen, muinaisvenäjän, kanssa. Kosketusten ensimmäisiä merkkejä ovat monet keskeiset lainasanat, ja näiden kannoilla – kuten usein – näyttää syntyneen äänteellistäkin interferenssiä. Varhaisesta

⁹ Jos voidaan luottaa eri tutkimuksissa esitettyihin kronologisiin kriteereihin, olisi näistä lainoista *riehtilä* vanhin, lainattu viimeistään 700-luvun alussa (koska *ht*-substituution pohjana ollut *þ* on kantaskandinaavissa muuttunut *ð*:ksi pian 700:n jälkeen; Noreen 1913: 98). *Ruohtina* olisi saatu kohta sen jälkeen, vuoden 700 ja 900-luvun välillä (koska kskand. *o* [alk. *u*] on pidentynyt *h*:n edellä näihin aikoihin mutta toisaalta *ht*:n muuttumisesta *tt*:ksi on todenteita jo 10. vuosisadalta; Noreen 1903: 91). *Räähkä* olisi lainattu ennen 1000-lukua (alkup. *ě*:n korvaaminen *ä*:llä viittaa Kiparskyn arvion mukaan »kantavenäläiseen» lainaan; 1963: 77) ja *viehka* aikaisintaan 1000-luvulla (koska *ě*:n edustajana on jo *ie*; Kiparsky mp.). *Ruohtina* olisi siten ensimmäisten dokumentoitujen varjagikosketusten aikainen laina ja *riehtilä* voisi viitata jo niitä varhempisiin kauppakosketuksiin; *räähkä* ja *viehka* sopisivat Novgorodin vaietuskauteen, niistä edellinen kristinuskon omaksumisvaiheeseen.

muinaisvenäjän vaikutuksesta selittyy ainakin yksi suomen itämurteille ja karjalan kielelle yhteinen äänneilmio: konsonanttien liudennus, ks. esitystäni 1968: 101–103. Olisiko samalta taholta löydettävissä lisävaloa vokaalin pidentymiseen *hVhC*-jonossa?

Venäjän spiranttinen, vahvasti suuhälyinen /h/ on tyystin erilainen kuin itämerensuomen /h/ ja on varmasti ollut jo muinaisvenäjän aikaan; parhaana todisteena on venäjän /h/:n korvautuminen *hk*:lla sellaisissa vanhoissa lainoissa kuin vastamainitut *räähkä* ja *viehka*. Nyt joudutaan kysymään, miten *hVhC*-jonon ovat mahtaneet muinaiskarjalaa puhuessaan ääntää sellaiset kaksikieliset yksilöt, joiden ääntämyksessä on ollut venäläinen pohja. Muinaisvenäjän varhaisvaiheessa toisin kuin 1000-luvulta lähtien kirjatussa venäjän kielessä on vallinnut vokaalien kvantiteettikorrelaatio (ks. viimeksi Kalima 1952: 11, Kiparsky 1963: 76–79), ja niinpä voidaan olettaa, että tuollaiset kielenkäyttäjät ovat erityisen tarkasti pyrkineet tekemään eron lyhyen ja pitkän vokaalin välillä myös muinaiskarjalassa. Eron teko on heille kuitenkin juuri *hVhC*-jonossa ollut hankalaa, syynä muinaiskarjalan *h*:n erityislaatu: vokaalilla on kahta puolta ollut jatkeenaan niin paljon vokaalimaista ainesta, että segmentointi on tuottanut vaikeuksia. Silloin on uusi hahmotus, pitkä vokaali lyhyen sijasta, voinut saada sijaa sekä kuulohavainnossa että siihen perustuvassa ääntämyksessä ja kaksikielisten prestiisin vaikutuksesta yleistyä muinaiskarjalaiseksi ääntämismormiksi. Ääntämyksen leviäminen *C_{-h}VhC_{klus}*-tapauksiin, sen periytyminen muinaiskarjalan jatkajiin ja tällöin kehittyneet uudennokset ovat vuorostaan näin syntyneen ääntämistavan jatkoa. Lauri Hakulisen uumoilema pääasia, slaavilaisen foneettisen vaikutuksen heijastuminen itämurteiden pitkävokaalisuustapauksissa, tuntuu lopultakin saavan vahvistusta, vaikka uudennaisin perustein. Vihuri on joskus tuhatkunta vuotta sitten lähtenyt liikkeelle, tuulispää käynyt, ja mainingit tuntuvat yhä nykykielissä ja -murteissa.

LÄHTEET

- AALTO, SEIJA 1970: *Ruoho, r(u)ohtua ja rohto*. — Vir. 74 s. 28–38.
 AIRILA, MARTTI 1912: Äännehistoriallinen tutkimus Tornion murteesta. — Suomi IV:12. Hki.
 VON ESSEN, OTTO 1962: Trubetzkoy's »fester» und »loser» Anschluss in experimentalphonetischer Sicht. — Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences s. 590–595. Mouton, The Hague.
 ——— 1979: Allgemeine und angewandte Phonetik. 5. p. Akademie-Verlag, Berlin.

- FALK, A. S.—TORP, ALF 1910, 1911: *Norwegisch-dänisches etymologisches Wörterbuch I—II*. Carl Winter, Heidelberg.
- FISCHER-JØRGENSEN, ELI 1941: *Løs og Fast Tilslutning*. — *Nordisk Tidsskrift for Tale og Stemme* 5 s. 41—69.
- 1962: Diskussion [aiheena von Essen 1962]. — *Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences* s. 595—597. Mouton, The Hague.
- FLORINUS, HENRICUS 1678: *Nomenclatura Rerum brevissima, Latino-Sveco-Finnonica. Aboae*. (Näköispainos: SKS, Pieksämäki 1976.)
- FRAENKEL, ERNST 1962—65: *Litauisches etymologisches Wörterbuch I—II*. Carl Winter, Heidelberg.
- GANANDER, CHRISTFRID 1938—40: *Nytt Finskt Lexicon*. WSOY, Porvoo. (Näköispainos 1787 valmistuneesta käsikirjoituksesta.) (Gan.)
- GRUNDSTRÖM, HARALD 1946—54: *Lulelappsk ordbok I—IV*. Lund — København. (Grundstr.)
- HAKULINEN, LAURI 1922: *Pari suomen murteiden vokaalinkestoseikkaa*. — *Vir.* 26 s. 50—59.
- 1933 a: *Über den Silbenakzent im Finnischen und seine lautgeschichtliche Bedeutung*. — *Liber semisaecularis Societatis Fenno-Ugricae (SUST 67)* s. 120—131. Hki.
- 1933 b: *Über die semasiologische Entwicklung einiger meteorologisch-afektivischen Wortfamilien in den ostseefinnischen Sprachen*. *Studia Fennica* I:2. Hki.
- 1936: *Helehursti ja elehursti*. — *Vir.* 40 s. 56—59.
- 1941, 1942: *Meteorologisten sanojen merkitysoppia I—III*. — *Vir.* 45 s. 157—181, 338—359, 46 s. 47—60.
- 1950: *Kansankielen sanakirjan koeartikkeleja*. — *Vir.* 54 s. 425—444.
- 1958: *Ruumiin nimityksistä*. — *Vir.* 62 s. s. 284—291.
- 1969: *Sanahistoriallisia huomioita*. — *Juhlakirja Paavo Siron täyttäessä 60 vuotta (Acta Univ. Tampereensis A 26)* s. 22—29. Vammala.
- HASSELBRINK, GUSTAV 1981—85: *Südlappisches Wörterbuch I—III*. Uppsala. (Hasselbr.)
- HELLQVIST, ELOF 1939: *Svensk etymologisk ordbok I—II*. 2. p. Gleerups, Lund. (Hellq.)
- IIVONEN, ANTTI 1981: */h/:n aseman dynaamisuudesta suomen fonologisessa järjestelmässä*. — *Vir.* 85 s. 125—136, 214—230.
- IKOLA, NIILLO 1925, 1931: *Ala-Satakunnan murteen äännehistoria I—II*. Turun yliopiston julkaisuja B 3:1, 15. Turku.
- ITKONEN, ERKKI 1937: *Über die etymologie von fi. mahla 'baumsaft' und maaliskuu 'märz'*. — *FUF* 24 s. 271—280.
- 1946: *Zur Frage nach der Entwicklung des Vokalismus der ersten Silbe in den finnisch-ugrischen Sprachen, insbesondere im Mordwinischen*. — *FUF* 29 s. 222—337.
- 1954: *Zur Geschichte des Vokalismus der ersten Silbe im Tscheremissischen und in den permischen Sprachen*. — *FUF* 31 s. 149—345.
- 1969: *Zur Wertung der finnisch-ugrischen Lautforschung*. — *UJb.* 41 s. 76—111.
- 1970: *Om två finska ord*. — *Festskrift till Olav Ahlbäck 28. 3. 1971 (Studier i nordisk filologi 58)* s. 119—135. Hfors.
- 1971: *Zum Ursprung und Wesen der reduzierten Vokale im Mordwinischen*. — *FUF* 39 s. 41—75.
- ITKONEN, TERHO 1957: *Suomen kielen suksisanastoa*. SKST 254. Hki.
- 1968: *Itäsuomalaisen liudennuksen fonologinen paradoksi*. — *Fenno-ugrica (SUST 145)* s. 76—103. Hki.
- 1972: *Historiantakaiset Häme ja Suomi kielentutkijan näkökulmasta*. — *HAik.* 1972 s. 85—112.

- ITKONEN, TERHO 1974: Astevaihtelun tempauksia. — Vir. 78 s. 17—34.
 ——— 1983: Välikatsaus suomen kielen juuriin. — Vir. 87 s. 190—229, 349—386.
- JOKINEN, RAIJA 1959: Adjektiivista *kerkeä* ja verbistä *keritä*. — Vir. 63 s. 381—390.
- JUSLENIUS, DANIEL 1745: Suomalaisen Sana-Lugun Coetus. Stockholm. (Näköispainos H. G. Porthanille kuuluneesta välilehtisestä kappaleesta. SKST 288. Hki 1968.)
- KALIMA, JALO 1936: Itämerensuomalaisten kielten balttilaiset lainasanat. SKST 202. Hki.
 ——— 1952: Slaavilaisperäinen sanastomme. SKST 243. Hki.
- KARSTEN, T. E. 1943—44: Finnar och germaner. Folkmålsstudier 9, 10. Hfors.
- KERESZTES, LÁSZLÓ 1986: Geschichte des mordwinischen Konsonantismus II. Studia Uralo-Altaica 26. Szeged.
- KETTUNEN, LAURI 1909: Descendenttis-äännehistoriallinen katsaus Keski-Skandinavian metsäsuomalaisten kieleen. Suomi IV:8. Hki.
 ——— 1922: Lõunavepsa häälik-ajalugu I—II. Acta et Commentationes Universitatis Dorpatensis B II:2. Tartu.
 ——— 1940 a: Suomen murteet III A: murrekartasto. SKST 188. Hki.
 ——— 1940 b: Suomen murteet III B: selityksiä murrekartastoon. SKST 188. Hki.
- KIPARSKY, VALENTIN 1963: Russische historische Grammatik I. Carl Winter, Heidelberg.
- KKS = Karjalan kielen sanakirja.
- KLUGE, FRIEDRICH 1957: Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache. 17. p. Gruyter, Berlin.
- KOIVULEHTO, JORMA 1971: Germanisch-finnische Lehnbeziehungen I. — Neuphilol. Mitt. 72 s. 577—607.
 ——— 1975: Germaanis-suomalaisista lainakosketuksista ja niiden ikäyksistä. Moniste.
 ——— 1981: Reflexe des germ. /ē¹/ im Finnischen und die Datierung der germanisch-finnischen Lehnbeziehungen. — Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur 103:2, 3 s. 167—203, 333—376.
 ——— 1985: Indoeurooppalaisten laryngaalien heijastuminen uralilaisten kielten vanhimmissa indoeurooppalaisissa lainoissa. Esitelmä Suom.-ugr. Seurassa 20. 9. 1985 (käsimoniste).
 ——— 1986: *Ehkä ja ehto, yskä ja ystävä*. Esitelmä Suom.-ugr. Seurassa 20. 3. 1986 (käsimoniste).
- KOSKI, MAUNO 1983: Värien nimitykset suomessa ja lähisukukielissä. SKST 391. Savonlinna.
- KUJOLA, JUHO 1944: Lyydiläismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-ugricae 9. Hki.
- LAGERGRANTZ, ELIEL 1939: Lappischer Wortschatz I—II. Lexica Societatis Fenno-ugricae 6. Hki.
- LEHTONEN, JAAKKO 1970: Aspects of quantity in Standard Finnish. Studia Philologica Jyväskyläensia 6. Jyväskylä.
- LESKINEN, HEIKKI 1963: Luoteis-Laatokan murteiden äännehistoria I. SKST 275. Hki.
- LINDÉN, EEVA 1944: Kaakkois-Hämeen murteiden äännehistoria II. SKST 219. Hki.
- LÖNNROT, ELIAS 1866—80: Suomalais-Ruotsalainen Sanakirja. Hki. (Lönnr.)
- MIELIKÄINEN, AILA 1981: Etelä-Savon murteiden äännehistoria I. SKST 375. Jyväskylä.
- MÄGER, M. 1967: Eesti linnunimetused. Tallinn.
- NIRVI, R. E. 1947: Passiivimuotojen aktiivistumisesta. — Suomi 104. Hki.
 ——— 1971: Inkeröismurteiden sanakirja. Lexica Societatis Fenno-ugricae 18. Hki.

- NOREEN, ADOLF 1903: *Altisländische und altnordische Grammatik*. 3. p. Niemeyer, Halle.
- 1913: *Geschichte der nordischen Sprachen*. 3. p. Trübner, Strassburg.
- ODEE = *The Oxford dictionary of English etymology*. Toim. C. T. Onions ym. Oxford 1966 (uusintap. 1982).
- OJANSUU, HEIKKI 1908: *Hehko, ehvo, hieho*. — *Vir.* 12 s. 33–35.
- 1918: *Karjala-aunuksen äännehistoria*. SKST 162. Hki.
- PALANDER, MARJATTA 1987: *Suomen itämurteiden erikoisgemmaatio*. SKST 455. Jyväskylä.
- PLÖGER, ANGELA 1982: *Über die Entstehung des finnischen Stammtyps CVC(C)a/ä*. — *FUF* 44 s. 66–98. Hki.
- POSTI, LAURI 1942: *Grundzüge der livischen Lautgeschichte*. SUST 85. Hki.
- 1953: *From Pre-Finnic to Late Proto-Finnic: studies on the development of the consonant system*. — *FUF* 31 s. 1–91.
- 1977: *Some new contributions to the stock of Baltic loanwords in Finnic languages*. — *Baltistica* 13 s. 263–270. Vilnius.
- POSTI, LAURI—SUHONEN, SEPPO 1980: *Vatjan kielen Kukkosen murteen sanakirja*. *Lexica Societatis Fenno-ugricae* 19. Hki.
- RAPOLA, MARTTI 1921: *Sahrat*. — *Vir.* 25 s. 23–29.
- 1925: *Äännehistoriallinen tutkimus Abraham Kollaniuksen lainsuomenosten kielestä*. — *Suomi* V:5. Hki.
- 1933: *Suomen kirjakielen historia pääpiirteittäin I*. SKST 197. Hki.
- 1945: *Suomen kielen äännehistorian luentojen pääkohdat*. (Moniste.) Helsingin yliopisto.
- 1966: *Suomen kielen äännehistorian luennot*. SKST 283. Hki.
- RUOPPILA, VEIKKO 1943: *Kotieläinten nimitykset suomen murteissa I*. SKST 222. Hki.
- 1945: *Pettää ja pyöhtää*. — *Vir.* 49 s. 378–386.
- 1955: *Äyrämöismurteiden äännehistoria*. — SKST 245. Hki.
- RÄISÄNEN, ALPO 1972: *Kainuun murteiden äännehistoria I*. SKST 307. Hki.
- SAARESTE, ANDRUS 1924: *Leksikaalseist vahekordadest eesti murretes*. *Acta et Commentationes Universitatis Tartuensis B* 6:1. Tartu.
- 1958–63: *Eesti keele mõisteline sõnaraamat I–IV*. *Vaba Eesti*, Stockholm.
- SCHLACHTER, WOLFGANG 1958: *Wörterbuch des Waldlappendialekts von Malå*. *Lexica Societatis Fenno-ugricae* 14. Hki.
- SCHRODERUS, ERICUS 1637: *Lexicon Latino-Scondicum*. *Holmiae Suenonum*. (Näköispainos 1937, toim. Bengt Hesselman. Uppsala.)
- SETÄLÄ, E. N. 1891: *Yhteissuomalainen äännehistoria*. SKS, Helsinki.
- 1906: *Zur herkunft und chronologie der germanischen Lehnwörter in den ostseefinnischen Sprachen*. — *SUSA* 23:1. Hki.
- 1964: *E. N. Setälän vatjalaisuistiinpanot*. Toim. ja julk. Lauri Posti ja Seppo Suhonen. — *Memoria saecularis E. N. Setälä* 27. II. 1964. SUST 135. Hki.
- SKES = *Suomen kielen etymologinen sanakirja*.
- SKÖLD, TRYGGVE 1959: *Drei finnische Wörter und die Laryngaltheorie*. — *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* 76 s. 27–42.
- SOVIJÄRVI, ANTTI 1932: *Pohdin*. — *Vir.* 36 s. 111–116.
- 1963: *Suomen kielen äännekuvasto*. Gumnerus, Jyväskylä.
- STEINITZ, WOLFGANG 1944: *Geschichte des finnisch-ugrischen Vokalismus*. *Acta Instituti Hungarici Universitatis Holmiensis B* 2. Stockholm.
- SUOMI, KARI 1985: *Suomen /h/:n fonologisesta tulkinnasta*. — *Vir.* 89 s. 337–350.
- THOMSEN, VILH. 1869: *Den gotiske sprogklasses indflydelse på den finske*. København.
- TOIVONEN, Y. H. 1924: *Etymologisia huomioita*. — *Vir.* 28 s. 19–22.
- 1936: *Etymologisia huomioita*. — *Vir.* 40 s. 225–229.

- UOTILA, EEVA 1985: *Kohta* paikalleen. — Vir. 89 s. 310—318.
- WIEDEMANN, FERD. 1891: Ehstnisch-deutsches Wörterbuch. 2. p. St. Petersburg. (Wied.)
- WIESELGREN, PER 1951: Ortnamn och bebyggelse i Estlands forna och hittillsvarande svenskbygder. Lund.
- WIIK, KALEVI 1975: On vowel duration in Finnish dialects. — CIFU 3:I s. 415—424. Valgus, Tallinn.
- VILKUNA, KUSTAA 1933: Rohka. — Vir. 37 s. 390—395.
- VIRTARANTA, PERTTI 1946, 1957: Länsiyläsatakuntalaisten murteiden äännehistoria I—II. SKST 230, 251. Helsinki.
- VKS = Vanhan kirjasuomen sanakirja.
- VMS I = Väike murdesõnastik I. Toim. Valdek Pall. Valgus, Tallinn.
- ZAITSEVA, M.—MULLONEN, M. 1972: Slovař vepsskogo jazyka. Nauka, Leningrad. (Zaits.-Mull.)
- ÄIMÄ, FRANS 1917: Suom. *huhto*a. — Vir. 21 s. 40—45.

Zur Aufhellung eines Problems des ostseefinnischen Vokalismus

Kürzung des langen Vokals oder Dehnung des kurzen vor einem silbenschießenden *h*?

TERHO ITKONEN

Die West- und Ostdialekte des Finnischen unterscheiden sich sehr deutlich durch die Vokalquantität in der durch *h* geschlossenen ersten Silbe. In etwa vierzig Wortstämmen wechselt die Quantität, indem der Vokal in den Westdialekten kurz ist (*hihna* 'Riemen', *pyhkiä* 'wischen', *rohtua* 'rauh werden, aufspringen' usw.), in den Ostdialekten dagegen lang (*hiihna*, *pyyhkiä* ~ *pyihkiä*, *ruohtua* usw.). Westlicherseits handelt es sich direkt um eine phonotaktische Regel: Der lange Vokal begegnete nicht einmal überall in der geschlossenen Silbe in Flexionsformen und Ableitungen von langvokalischen Wörtern, sondern hier herrschte weitgehend der Typus Partit. Sg. *tohta* 'Birkenrinde' (vgl. Nom. Sg. *tuohi*), Partit. Sg. *rihtä* 'Darre' (vgl. Nom. Sg. *riihi*), Inf. *rihtyä* 'dumpfig werden, zu viel Wärme bekommen (Getreide)'. In der auf *h* endenden ersten Silbe herrscht oder herrschte also eine völlige Neutralisation der quantitativen Opposition der langen und kurzen Vo-

kale. Eine solche Erscheinung begegnet in den Ostdialekten nicht. Hier haben wir ja zusätzlich zu den Stämmen mit langem Vokal reichlich solche mit kurzem, wie *kohta* 'Punkt, Stelle', *lehmä* 'Kuh', *puhkea-* 'platzen; aufbrechen', die in der Regel identisch sind mit den entsprechenden Stämmen in den Westdialekten.

Das Gebiet der Quantitätsopposition in den finnischen östlichen Dialekten geht weiter bis in die ingrischen Mundarten, ins Karelische und in die lüdischen Mundarten. Im Wepsischen begegnet dagegen lediglich der kurze Vokal in der mit *h* geschlossenen ersten Silbe (wie auch überhaupt in der ersten Silbe); das gilt ebenfalls fürs Estnische (wie dort generell vor *h*). Normalerweise ist der Vokal auch im Wotischen kurz (wie allgemein vor *h*). Im Livischen ist das *h* geschwunden; die Quantität des vorangehenden Vokals scheint wenigstens unmittelbar vor dem Schwund des *h* kurz gewesen zu sein.

In den Fällen, wo ein Wechsel begegnet, galt der lange Vokal seinerzeit als ursprünglich, d. h. als »späturfinnisch« (u. a. Rapola, Kettunen). Gerade von einem langen Vokal ausgehend konnte man die kurzvokalischen Formen in den Westdialekten als Ergebnis einer lautgesetzlichen Kürzung erklären; auf der Basis eines kurzen Vokals hätte man schwer erklären können, weshalb er sich nur in einem Teil der Wörter in den Ostdialekten zu einem langen Vokal entwickelt hätte. Die westlichen Formen vom Typ *tohta* kamen dieser Denkart gut entgegen: Hier war auf jeden Fall von einer Kürzung auszugehen. In Übereinstimmung damit stand schließlich auch ein für die Westdialekte und die alte finnische Schriftsprache charakteristisches paradigmatisches Verhältnis wie *haaksi* 'Schiff' : Vokalstamm *hahte* (der ursprüngliche lange Vokal sei also vor *k* erhalten, vor einem daraus entwickelten *h* aber gekürzt).

Diese einfache Erklärung stößt jedoch auf einige Schwierigkeiten. In mehr als einem Dutzend Wörtern, die dem Quantitätswechsel unterliegen, läßt sich die frühere Qualität des späturfinnischen *h* (*š, *kš, *tš, *k oder *p) aufgrund von Entsprechungen in entfernter verwandten Sprachen, von frühen Lehnoriginalen oder innerer Rekonstruktion bestimmen; in all diesen Fällen war der dem *h* vorangehende Vokal ursprünglich kurz. Als Vergleichspunkt können nun Wörter herangezogen werden, in denen der Vokal überall kurz ist und wo die frühere Qualität des späturf. *h* gleichfalls bestimmt werden kann. Der Vergleich ergibt die folgenden, für das älteste Wortmaterial geltenden Regelmäßigkeiten: In den finnischen Ostdialekten, im Karelischen usw. begegnet in der ersten Silbe vor silbenschießendem *h* ein langer Vokal 1. immer, wenn am Wortbeginn ein *h* steht (*huhu* 'spülen', *hihna* 'Riemen'), 2. in ungefähr einem Drittel der potentiellen Fälle, wenn das Wort mit einem anderen Konsonanten beginnt und dem *h* am Silbenende ein Klusil folgt (*pähkinä* 'Nuß', *vaahtera* 'Ahorn'), 3. nie in Wörtern mit vokalischem Anlaut und mit Ausnahme der in Punkt 1 genannten Fälle nicht in Wör-

tern, wo dem silbenschießenden *h* ein Resonant folgt.

Das *h* erschien im Lautsystem des Urfinnischen auf verschiedenen Wegen und recht spät; die letzte Strecke liegt vor im Lautwandel *kt* > *ht*, wahrscheinlich die späteste der typischen Konsonantenveränderungen des Urfinnischen. In der bislang behandelten Lexik muß die Dehnung des Vokals noch jünger sein, also nicht urfinnisch. Beachtenswert ist, daß genau dieselben Gesetzmäßigkeiten, wie sie oben unter 1–3 angeführt sind, auch in einem Wortschatz herrschen, der seiner Verbreitung nach zu schließen etwa »späturfinnisch« wäre, bei dem aber die Herkunft des *h* nicht definiert werden kann. Wir haben deshalb auch für diese Wörter eine regelgemäße Dehnung des ursprünglichen kurzen Vokals in Wörtern von Typ 1 (*hihtää* 'Ski laufen', *haahka* 'Eiderente') und eine unregelmäßige Dehnung in Wörtern von Typ 2 (*kyyhkynen* 'Taube', *viihtyä* 'sich wohlfühlen'). In Wörtern von Typ 3 ist keine Dehnung eingetreten.

Man würde sowohl gegen die sprachgeographische Wahrscheinlichkeit als auch gegen die allgemeinen rekonstruktionstechnischen Regeln verstoßen, wenn man die Meinung verträte, die Dehnung sei allgemein ostseefinnisch gewesen und der kurze Vokal in den finnischen Westdialekten, im Wepsischen, Estnischen und Wotischen habe sich erneut auf der Grundlage des langen Vokals entwickelt. Als einzige Erklärung bleibt, daß sich die Dehnung erst im Altkarelischen vollzogen hat, der gemeinsamen Ursprache der finnischen Ostdialekte, der ingrischen Mundarten und des Karelischen. Die übliche lautgeschichtliche Gegenargumentation erweist sich als nicht stichhaltig. Die altkarelische Dehnung war offenbar nur in den Fällen der 1. Gruppe »lautgesetzlich« und beruht in den Fällen der 2. Gruppe einfach auf der Verbreitungstendenz des so entstandenen langen Vokals, offenbar unterstützt durch solche Fälle der Morphemgrenze wie *tuoh*, *riihty*. Die Dehnung hat sich jedoch durchaus nicht in allen in Frage kommenden Fällen durchgesetzt. In den Westdialekten sind *tohta*, *rihty* lediglich Angleichungen an die ursprüng-

lichen monomorphematischen phonotaktischen Strukturtypen, nicht »lautgesetzliche« Kürzungen. Der lange Vokal im Wechsel vom Typ *haaksi* : *hahte-* ist wiederum eine sekundäre Erscheinung. Die Lautgestalt *haksi* hat sich dialektweise und in der alten finnischen Schriftsprache erhalten; *haaksi* beruht auf einer sporadischen Vokaldehnung, wie sie vor *ks* und *ps* auch sonst häufig begegnet (z. B. *vaksa > estn. *vaks* ~ fi. *vaaksa* 'Spanne', fi. *lakso* > dial. *laakso* 'Tal').

Phonetisch erklärt sich die Dehnung des Vokals in Silben vom Typ *hVh* durch die Vokalhaftigkeit des *h*: Die Grenze vom *h* zum Vokal wie auch vom Vokal zum *h* wurde nicht immer gleicherweise aufgenommen, und die

Schwankung in der Hörwahrnehmung konnte zu einer Neugestaltung der Quantität beim Sprechen führen. Es ist nicht ausgeschlossen, daß diese Neugestaltung eine Folge der altkarelisch-altrussischen Zweisprachigkeit darstellt. Im Altrussischen wie auch im heutigen Russischen war der Kontrast des stark spirantischen *h* gegenüber dem Nachbarvokal sehr scharf; bilingualen Individuen mit altrussischen Artikulationsgewohnheiten fiel es schwer, die Grenze zwischen *h* und Vokal im Altkarelischen zu erfassen, denn der Kontrast war weitaus geringer. Unter diesen Umständen konnte ein kurzer Vokal in einer Silbe vom Typ *hVh* leicht als lang begriffen und produziert werden.